

»SUBJEKTIVITET OG OFFENTLIGHED«*

En kritik af Oscar Negt's teoretiske positioner

Hartmut Apel & Joachim Heidorn

Indenfor de sidste års socialvidenskabelige diskussion repræsenterer Oscar Negts arbejder et indflydelsesrigt bidrag af teoretisk og praktiskpolitisk betydning. I det følgende rekonstruerer vi de grundlæggende strukturer i den Negt'ske tænkning, der genfindes i hans talrige offentliggørelser, for at underkaste disse en kritisk analyse.

I det første afsnit diskuterer vi Negts centrale kategori »Proletarisk offentlighed« og i det andet viser vi, hvorledes det indre princip i denne kategoris konstruktion, kan føres tilbage til hans tolkning af den marxske teori om værdiformen. I tilknytning hertil formulerer vi en kritik af de antropologiske aksiomer i Negt's forestillinger. Vi anser den Negtske problemstilling: At give sig i kast med en teori om subjektet, for væsentlig og mener ikke, at en sådan kan afdækkes gennem Kritikken af den Politiske Økonomi. Vores kritik retter sig mod Oscar Negt's specifikke løsning af problemet^{1a}.

* *Oversættelse fra tysk:*

Apel/Heidorn: »Subjektivität und Öffentlichkeit«

Kritik der theoretischen Positionen Oscar Negts, PROKLA Heft 29, Rotbuch Verlag, Berlin 1977

- 1a. Vi takker Bernd Blanke, Wolfgang Mier, Bodo von Greif und Manfred Deutschmann, for råd, henvisninger og vejledning. En efter vor mening helt utilstrækkelig kritik af Negts teori er fremlagt af Projekt Klasseanalyse (i Beiträge zum wissenschaftlichen Sozialismus, 2/77). Da PKA kun vil forklare historisk relevant handlen ud fra de økonomiske forhold, og ligeledes mener at samtlige bevidsthedselementer kan afledes af kapitalforholdets mystifikationer, må PKA allerede fra begyndelsen af gå fejl af Negts problemstilling. Den naive og mekanistiske opfattelse af et umiddelbart og direkte afhængighedsforhold mellem væren og bevidsthed frafiltrerer allerede i begyndelsen den egentligt spændende problematik med dannelsen af den subjektive bevidsthed.

1. Proletarisk Offentlighed som medium for udviklingen af klassebevidsthed

Ifølge Negt bundfældes erfaringssammenhængen i den kapitalistiske samfundsformation i to modsatte former for offentlighed – den borgerlige og den proletariske. I den borgerlige offentlighed gør der sig en dobbelthed gældende: På den ene side er den en legitimerende facade for magten og en struktureringsmekanisme for erkendelsen; på den anden er den endvidere en legemliggørelse af det fundamentale samfundsmæssige behov for en kollektiv produktion, som følger af modsigelsen mellem voksende samfundsmæssiggørelse op privat tilegnelse. Med denne dobbelte bestemmelse af den borgerlige offentligheds indhold har Negt samtidigt antydnet dens dobbeltsidige brugsværdi: For Arbejderklassen har den brugsværdi som udtryk for klassens samfundsmæssige behov, mens den for den herskende klasse har brugsværdi som legitimationsfacade¹. I den borgerlige offentlighed underkastes de umiddelbare erfaringer en omstruktureringsproces, der ødelægger deres autentiske indhold for i stedet at udtrykke dem i amputeret form. For Negt at se er den borgerlige offentligheds organisationsform dermed analog til den universale vareproduktions struktureringsprincip. Ligesom værdien abstraherer fra det konkrete arbejde, abstraherer den borgerlige offentlighed fra individernes konkrete erfaringer: »Disse princippers – også offentlighedsprincippets – indre vold skyldes, at kampen må føres mod alle særtræk. Alt hvad der står i modsætning til, vareproduktionens universaliseringstendens må ofres for princippet om det almene«².

På grund af denne selektionsmekanisme udelukker den borgerlige offentlighed væsentlige områder af livet, fremfor alt områderne produktion og socialisation³. Da denne form for offentlighed kun tillader realiseringen af privatinteresser, mens arbejderklassens interesse er rettet mod en kollektiv produktionsmåde, betyder det at centrale proletariske livsinteresser udgrænses.

Den borgerlige offentlighed kan udelukkende integrere proletariske behov i tingsliggjort og manipuleret form⁴. For Negt er den borgerlige offentligheds vedvarende labilitet og dens forfaldstendenser netop en konsekvens heraf⁵.

1. Negt/Kluge: Öffentlichkeit und Erfahrung. Zur Organisations Analyse von Bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit, Frankfurt 1972, smlgn. s. 18 f.
2. Sammesteds s. 31/D.Ug. s. 15.
3. Smlgn. sammesteds s.10
4. Smlgn. Ibid s.136
5. Smlgn. Ibid s.11

Ganske vist tager den borgerlige offentlighed visse proletariske interesser og behov op og forlener dermed sit 'skin' af totalsamfundsmæssig syntese med et tilsyneladende materielt indhold⁶; men da den kun indoptager den proletariske livssammenhæng i en form som kan tjene den og dermed afviser denne livssammenhæng i dens umiddelbare virkelige eksistens og forvrider de virkelige behov⁷, må arbejderklassen organisere sin livs- og erfaringsammenhæng i sin egen, specifikke offentlighed – nemlig den proletariske. Det centrale indhold i den proletariske livssammenhæng ser Negt i den »blok af virkeligt liv, der står i modsætning til valoriseringsinteressen«⁸, og hvis revolutionære kvalitet ikke kan ødelægges af kapitalen. Mens den borgerlige offentlighed følgelig begraver den proletariske livssammenhængs revolutionære elementer, er den proletariske offentlighed organiseret på modsat vis: Den udfolder de proletariske behovs og erfaringers revolutionære potenser i deres konkrete egenart. I stedet for at underordne de proletariske behov og erfaringer under en formel almen værdiabstraktion, udfolder den disses konkrete potenser.

Den proletariske offentlighed overvinder blokeringerne for revolutionære erfaringer og adskiller sig derved kvalitativt fra den blot empiriske arbejderoffentlighed. Proletarisk offentlighed betegner hos Negt ikke nogen realkategori, men peger frem mod samfundsmæssige tilstande, som først må tilvejebringes.

Prisen for dette forsøg på at gøre dette empirisk ikke- eller ihvertfald kun i kimform eksisterende forhold til genstand for analysen er høj: Analysen af de virkelige empiriske processer glider over i formuleringen af politiske forhåbninger. Et eksempel herpå: »kategorien proletarisk offentlighed anvender«, ifølge Negt, »Den marxistiske metode på en sådan måde, at ingen del af den samfundsmæssige omvæltning og ingen konkret interesse forbliver udgrænset og uindløst og den sørger således for at den samlede, virkelige produktions- og samfundsmæssiggørelsessammenhæng er mediet for indløsningen og forvandlingen af interesserne.«⁹ Indikativ erstatter alt for hurtigt konjunktiv. Hvad man forestiller sig, er endnu på ingen måde realhistorisk proces.

Den virkeliggjorte proletariske offentlighed er hos Negt synonym med den traditionelle marxistiske klassebevidsthed; men den er samtidig mediet og stedet for klassebevidsthedens samfundsmæssige konstituering¹⁰. Realhistoriske

6. Smlgn. Ibid s. 132

7. Smlgn. Ibid s.41

8. Ibid s.107

9. Ibid s.346

10. Smlgn. Ibid s.66 & s.143

kimformer til proletarisk offentlighed ser Negt f.eks. i majrevolten i Paris i 1968 og i den internationale protestbevægelse blandt studenter.

Jürgen Habermas har i sine undersøgelser af den borgerlige offentligheds historiske opkomst og strukturforandring¹¹ fremhævet den særegent normative og ideelle kraft, der ligger i denne det borgerlige samfunds evolutionære landvinding, (og som han henregner til den borgerlige samfundsformations produktive arv) idet denne offentlighed, takket være at den faktisk ikke realiseres, heller ikke korrumpes. I modsætning til de magtautome teknikker som Machiavelli formulerer teoretisk, til sikring af feudalfyrsternes herredømme over det umyndige folk, opstiller det fremvoksende borgerlige samfund princippet om den kritiske offentlighed, der udfoldes med den politiske offentlighed som medium. Det herredømme, der beroende på den feudale magthavers vilkårlige vilje skulle afløses af en lovgivning, der hvilede på sandhed og fornuft. I den borgerlige offentlighed udvikler de borgerlige privatpersoner sig til autonom offentlighed, for i offentlig diskussion at bidrage til fornuftige beslutninger efter almene regler uanset socio-økonomiske og politiske rangforskelle. Med andre ord i rationelle, herredømmefri kommunikation i en offentlighed af jævnbyrdige, dannede mennesker skulle fornuften sætte sig igennem i en proces af gensidig afklaring, hvor alene argumenternes styrke og ikke placeringen i det samfundsmæssige hierarki skulle være afgørende. Den konkurrence og de partikulære, egoistiske privatmotiver, der prægede individernes handlinger på markedet skulle i offentlighedens sfære afløses af motiver som fælles søgning efter sandheden og en løsning af de praktiske spørgsmål i almenhedens interesse.

I sine senere arbejder¹² holder Habermas fast i denne objektive fordring, der ligger i ideen om den borgerlige offentlighed og overfører den idealtypisk til begrebet om den »praktiske diskurs«, som han opfatter som samfunds- og ideologikritikkens strategisk afgørende medium. Den rationelle argumentation spiller således en central rolle i den habermaske forestilling om gennemsættelsen af det herredømme- og udbytningsfrie samfund, mens kategorier fra den følelsesmæssig ubevidste menneskelige livspraksis så som fantasi og spontanitet er dominerende i den negtske strategi for gennemsættelsen af proletarisk offentlighed.

Negt underbygger sin kritik af logisk, konsistent og systematisk tænkning med en videnskabsteoretisk set dristig påstand: »Rent logiske former er døde former, er magtens udtryksformer, i vor tid fremfor alt det døde arbejdes magt

11. Jürgen Habermas: Strukturwandel der Öffentlichkeit, Neuwied 1962

12. Smlgn. af samme: Legitimationsprobleme in Spätkapitalismus, Frankfurt 1973, og Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus, Frankfurt 1976.

over det levende. Disse tankeformer har ... i sig selv en tendens til at modsvare kapitalens logik og funktionsbehov.«¹³

Glorificering af antisystematikken, som den fremgår af denne påstand, karakteriserer ikke bare Negts forståelse af ægte marxistisk tænken, der ifølge ham må have »et antisystematisk og spontant indslag af virkelighedstilknytning«¹⁴; men også hans paradigme for politisk praksis. Således priser han Karl Korsch for at denne holder fast ved »det ubevidste og teoriløse moment« i den politiske handling, og ser heri »elementer af en immanent, ubevidst og naturlig dialektik«¹⁵. Hos Rosa Luxemburg opdager han »en art materialistisk instinkt«¹⁶ og knytter an til en afgørende svaghed i hendes tænkning, idet han forholder sig positiv til en formulering i »Det russiske socialdemokratis organisationsspørgsmål«, i hvilken Rosa Luxemburg gør en kritisabel tilstand til et positivt program: »Socialdemokratiets kamptaktik bliver i hovedtræk slet ikke 'opfundet', tværtimod, den er resultatet af en fortløbende række af store skabende akter i den eksperimenterende, ofte elementære klassekamp. Også her kommer det ubevidste før det bevidste, den objektive historiske proces' logik før dens bæreres subjektive.«¹⁷ Den empirisk rigtige konstatering af ubevidste og naturgivne momenter i historiske processer kan ikke ligestilles med en opvurdering af sådanne elementer til et positivt ideal.

En diamentral modsat position har Habermas udviklet i sine arbejder »Til rekonstruktionen af den historiske materialisme«: På grundlag af J. Piaget's empirisk indvundne viden om den genetisk bundne erkendelsesproces opfatter Habermas evne til at deltage i diskussioner – dvs. at kunne behandle de med normer og påstande forbundne krav til gyldigheden hypotetisk og afprøve dem gennem argumenter som en »universel struktur« og hævder tilstedeværelsen af en »fornuftens identitet i menneskeheden«¹⁸.

De principper for objektiverende tænkning og rationel handlen der er opstået og særligt udviklet i det borgerlige samfund er, ikke bundet til de historiske specifikke og egenartede karakteristika ved kapitalistiske samfund, der skal ophæves: »Den kun alt for velbegrundede kritik af de eurocentriske tankeka-

13. Oscar Negt: Rosa Luxemburg, Zur materialistischen Dialektik von Spontaneität und Organisation, i: Rosa Luxemburg oder die Bestimmung des Sozialismus, Udgivet af C. Pozzoli, Frankfurt 1974, s. 193.

14. Ibid

15. Ibid s.166

16. Ibid

17. Rosa Luxemburg: Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie, i Rosa Luxemburg, Gesammelte Werke, Ostberlin 1972, Bd. ½, s. 432. Citeret hos Negt: R. Luxemburg, op.cit. s. 182

18. Jürgen Habermas: Stichworte zum Legitimationsbegriff – eine Replik, i Zur Rekonstruktion op.cit. s. 332.

beloner og af den imperialistiske fortrængning af de ikke-europæiske kulturer må imidlertid ikke udstrækkes til det almene universelle grundlag for tænkning og rationel livsførelse«¹⁹. Filosofiens opgave indenfor marxismen bliver derfor at forsvare og udlægge fornuften. Fornuft og rationel argumentation betragtes som det afgørende emancipatoriske potentiale til gennemsættelsen af et socialistisk samfund.

Antagonismen mellem borgerlig og proletarisk offentlighed er ifølge Negt udtryk for modsætningen mellem to samfundsmæssige logikker, som han med Luigi Basso karakteriserer som henholdsvis profitlogik og de revolutionære processers logik. Disses materielle substrat udgøres af modsigelsen mellem produktivkraftudvikling og produktionsforholdene: »Den politiske betydning af denne forestilling om to antagoniske logikker ligger deri, at det bestående system med dets specifikke styrke i de materielle forhold og dets særegne korrektionsmekanismer ikke lader sig opløse ved blot og bar revolutionær vilje, gennem propaganda, voluntariske opråb eller punktuelle magterobringsmanøvrer; men udelukkende gennem en slags materiel modlogik, en logik der er i stand til at udstråle en endnu stærkere samlet kraft.«²⁰

Negt udgår ligesom Basso fra en mekanistisk-teknisk identificering af de revolutionære processers logik med »produktivkræfternes logik«²¹. Dette er forbundet med antagelsen om at produktionsforholdene er umiddelbart og direkte afhængige af produktivkræfterne. Idet produktivkræfternes formbestemthed ikke reflekteres som kapitalatsat, kan den dialektiske enhed af produktivkraftsudvikling og produktionsforhold brydes og et element af denne enhed, nemlig produktivkræfterne, tilkendes en umiddelbar kapitalnegerende kvalitet. Den kapitalistiske produktion opfattes ikke som en samlet totalitet, der historisk kontinuerligt konstitueres og udvikles af det processerende kapitalsubjekt²², men derimod som resultat af sammenstødene mellem to autonome

19. Jurgen Habermas: Die Rolle der Philosophie im Marxismus, i Zur Rekonstruktion op.cit. s. 57. I denne sammenhæng kan vi ikke gå ind på problematikken med den i Habermas' teori implicerede tendens til absolutering af betydningen af rationelle, diskursive diskussioner i politiske processer og med det mod oplysningsfilosofien orienterede begrebsindhold i hans fornuftskategori.
20. Oscar Negt: Bassos dialektiske konception der zwei antagonistischen Logiken, i: L. Basso: Gesellschaftsformation und Staatsform, Frankfurt 1975, s. 189
21. I sit efterord til Bassos afhandling citerer Negt kritikløst Bassos tese: »Og denne antagonistiske logik fungerer i det kapitalistiske samfund: Det drejer sig om produktivkræfternes logik«. Ibid s. 189f.
22. Vi begrænser her bevidst totalitetskategorien til økonomiens sfære i samfundet. Ethvert forsøg på med Hegels dialektiske metode som forbillede at konstruere samfundets totalitet som produkt af et enkelt fra totaliteten immanent adskilt princip, fører nødvendigvis over i de aporier, der knytter sig til sådanne monokausale forklaringsmodeller, som ud fra et enkelt strukturprincip vil deducere de højtkomplekse og historisk variable samfundsmæssige forhold som strengt nødvendige følger heraf. Formuleringer som »vekselvirkning« og

klassesubjekter, der hver især legemliggør specifikke, kontrære samfundsmæssige organisationsformer.

I overensstemmelse med Basso udvider Negt en opfattelse af den samfundsmæssige totalitets konstituering gennem to klassesubjekter, som Karl Korsch udvikler i sin analyse af de arbejdsretslige forhold i sit skrift »Arbejdsret og Bedriftsråd«²³.

For Negt er det »... den proletariske klasses bestræbelser på at konstituere sig som en enhedsdannende organisation, der som totalarbejder tager forskud på det kommende samfund og i funktionen som kollektivt subjekt allerede under de kapitalistiske betingelser strukturer den objektive verden således, at den ikke mere står som total fremmed for den enkelte proletar, men fremstår som gennemsat med elementer, der tilhører ham selv ...«²⁴

Problemet i denne tankegang er, at proletariatet i sin funktion som totalarbejder netop ikke er at opfatte som et kollektivt selvorganiseret subjekt, men tværtimod fungerer som et splittet og atomiseret objekt for kapitalen, hvis lovmæssigheder bestemmer såvel naturtilegnelsen som etableringen af den samfundsmæssige sammenhæng. Heller ikke arbejderbevægelsens politisk-organisatoriske former kan tilkendes nogen subjektolle så længe dens politiske og økonomiske organisationsmodeller, strategiforestillinger og bevidsthedsformer bevæger sig indenfor de handlingsrammer som på forhånd er afstukket af det kapitalistiske samfund. Idet Negt og Basso i deres samfundsteori adskiller produktivkræfter og produktionsforhold som indbyrdes uafhængige, autonome, materielle udviklingsdeterminanter i de historiske processer, kan de også indordne disse bestemmende faktorer under et til enhver tid korresponderende, i sig selv hvilende klassesubjekt. Det centrale problem med proletariatets overgang fra klassebestemt objekt til kapitalnegerende subjekt og den hermed gennemsatte overgang fra fetischeret hverdagsbevidsthed til klassebevidsthed, afskæres herved. Her viser en grundstruktur sig i Negts tænkning, som vi skal tydeliggøre i det følgende: Arbejderklassens revolutionære potentialer så som fantasi, erfaring, interesser og behov, forudsættes på forskellige analytiske niveauer at være umiddelbart til stede.

økonomien som i sidste instans bestemmende i Engels' senere arbejder formår kun at angive problemet, uden at bryde igennem hans grundlæggende tankeforudsætninger og metodologiske aksiomer.

Vi vil i et senere arbejde fremlægge vores opfattelse af forholdet mellem historiefilosofi, dialektik og metoden i 'Kapitalen'.

23. Karl Korsch: *Arbeitsrecht für Betriebsräte*, Frankfurt 1968. Smlgn. hermed Oscar Negt: *Theorie, Empirie und Klassenkampf, Zur Konstitutionsproblematik bei Korsch*, i; *Jahrbuch Arbeiter Bewegung*, Bd. 1., Frankfurt 1973, s. 107-137.

24. Negt: *Theorie*, op.cit. s. 131.

De videre skridt i den teoretiske argumentation følger konsekvent heraf: For det første må de behov, interesser, fantasier og erfaringer blandt de mangfoldige empirisk eksisterende, der måtte have en revolutionær kerne og som derfor er politiserbare, udskilles; for det andet må den samfundsmæssige sfære for disses udvikling og organisering påvises.

I modsætning til deduktionslogiske teorimodeller åla 'Projekt Klasseanalyse', i hvilke nødvendigheden af revolutionære klassebevidstheds dannelse begrundes endimensionalt og direkte liniært ud fra kapitalens modsigelsesfulde bevægelsesform²⁵, sikrer Negt sig den erkendelsesmæssige gevinst, at udtænke en ikke deterministisk teori om historiske processer. Ganske vist sker dette så kun ved, at han griber tilbage til W. Reichs problematiske opfattelse, der ser en reel fare for okkupation og omfunktionering af de virkelige proletariske behov igennem borgerligtreaktionære bevægelser, og gør denne opfattelse til et centralt motiv i sin teoretiske analyse. Det typiske eksempel på en sådan undertrykkende omfunktionering af de proletariske behov udgøres følgelig af erfaringerne fra den italienske og tyske facisme. For Negt følger den proletariske offentligheds kolossale politiske betydning af dens funktionsbestemmelse, som er at forhindre en sådan bedragerisk tilfredsstillelse af de proletariske behov og at sikre disses emanciperende udfoldelse.

Negt opfatter således den proletariske offentlighed som centrum i den proces, der producerer nye livssammenhænge og erfaringer²⁶. De to autonome klassesubjekter og deres respektive særlige logikker for samfundsmæssig organisering knytter Negt til to modsatte former for produktion. Det snævre begreb produktion er en særlig variant af det omfattende begreb samfundsmæssig produktion, og betegner den snævre sfære for materiel produktion af goder, der som vareproduktion i kapitalismen skjuler det almene produktionsbegreb. Dette almene produktionsbegreb dvs. produktion af livssammenhængen kendetegner derimod den proletariske offentlighed og det socialistiske samfund. Når den proletariske offentlighed fremtvinger dette anderledes omfattende

25. Projekt Klasseanalyse konstruerer en tvangsmæssig parallelitet mellem økonomisk og politisk bevægelse. Dannelsen af klassebevidsthed fremstår som blot og bar refleks af kapitalbevægelsen; »Indtræder der derimod en fase med stilstand eller ligefrem med et gennemgribende tilbageslag i den økonomiske bevægelse ... så bliver netop disse masser *uvægerligt* revet ud af deres søvngængeragtige tilstand og kastet ud i politisk aktion«. (ProjektKlasseanalyse: Materialen zur Klassenstruktur der BRD, Teil 1, West-Berlin 1973, s.166). Opløsningen af den kapitalistiske produktionsmåde tænkes således at foregå via en selvundergravelses proces, som med naturnødvendig frembringer klassebevidstheden: »Den opløsningsproces i det borgerlige samfund, der naturnødvendigt sætter sig igennem, påvirker i stigende omfang menneskenes naturlige og samfundsmæssige eksistensbetingelser og må følgelig ... afspejle sig i deres bevidsthed«. (Projekt Klasseanalyse: Zur Taktik der proletarischen Partei, West-Berlin 1972, s. 84).

26. Smlgn. Oscar Negt: Rosa Luxemburg, op.cit. s. 191

produktionsbegreb i konflikt med det kapitalistiske samfunds begrænsede produktionsbegreb, kan det opfattes som en foregribelse af socialistiske forhold: »I de samfund, der derimod befinder sig i en transformationsproces, i hvilke altså en omfattende tvivl og manglende legitimitet under fortsat dominerende varerelationer hele tiden afbryder varesammenhængens stringens, opstår der blandingsformer, som ikke lader sig tolke alene ud fra vareproduktionens snævre analytiske produktionsbegreb ...«²⁷.

Denne teoretiske konstruktion er behæftet med to fejl. For det første frudsætter den antikapitalistiske potentialer, hvis revolutionære indhold nærmest antages at være naturgivent. For det andet antyder den, at i det kapitalistiske samfund er det udelukkende varerelationerne, der er adækvate i forhold til kapitalens funktionsmekanismer. Endvidere at alle former for menneskelige livsforhold, der ikke er underkastet værdiabstraktionen, er disfunktionelle for det kapitalistiske systems konsistens og dermed i sig selv fungerer revolutionært. Forestillingen om to antagoniske samfundsmæssige logikker svarer på dette nivo i den teoretiske analyse til det differentierede produktionsbegreb,²⁸ hvor den kapitalistisk reducerede form udelukkende omfatter vareproduktionen og varerelationerne, mens den overgribende form derimod omfatter såvel produktionen af rigdommen som af de konkrete livssammenhænge. Den teoretiske fejl består deri, at produktionsbegrebet for det kapitalistiske samfund anses for uforeneligt med brugsværdiorienterede samværsformer, hvorved disse mulige systemstabiliserende kompensationsfunktioner slet ikke reflekteres.

Af den ovenstående rekonstruktion af Negts teoretiske ansats fremgår det, at proletarisk erfaring udgør en grundkategori i den proletariske offentlighed. Det er derfor nødvendigt at underkaste det Negt'ske erfaringsbegreb en nærmere analyse.

Negt går ud fra, at »de kollektive menneskelige erfaringer, der faktisk produceres i livs- og produktionssammenhængen«²⁹ går på tværs af det borgerlige samfundsoptdeling i privat og offentlig. Mens den borgerlige offentlighed forvrider de virkelige erfaringer og blokerer den proletariske livssammenhæng, ophæver den proletariske offentlighed denne blokering. Den udgør derfor en offentlighedsform, der giver det undertrykte flertal af befolkningen dets interesser og erfaringer tilbage, sådan som de virkelig er«³⁰. Negt antager dermed at proletariatet gør erfaringer, der umiddelbart har systemoverskridende kvaliteter. Den proletariske offentlighed er ikke andet

27. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.28

28. Smlgn. Ibid s.270f, s.420 og s.438

29. Ibid s.7

30. Ibid s.10

end »en organisationsform for de erfaringer, der sprænger den bestående sammenhæng i samfundet«³¹.

Den afgørende fejl i denne opfattelse ligger i antagelsen om omfattende erfaringer, der i deres umiddelbart givne form skulle være i stand til at bryde igennem den samfundsmæssige overflades skin og erkende kapitalens antagonistiske struktureringsprincip. Herved identificerer Negt alt for hurtigt den umiddelbare erfaring med begrebslig erkendelse og borttryller behændigt det egentlige problem i at udvikle en teori om klassebevidsthedens konstituering, nemlig analysen af den blot sanseligt erkendende erfarings omslag i en indsigt i de samfundsmæssige fænomeners indre sammenhæng.

I afledningen af sit erfaringsbegreb henholder Negt sig til en af Hegel's formuleringer i »Phänomenologie des Geistes«: »Denne dialektiske bevægelse, som bevidstheden – i det omfang det nye sande objekt udspringer heraf – udøver på sig selv, såvel på sin viden som på sit objekt, er egentlig det, der kaldes erfaring.«³² I begrundelsen for sin erfaringskategori henviser Negt således til Hegel, men han absoluterer en enkelt komponent i det Hegelske erfaringsbegreb – nemlig den sanselige iagttagelse – og ignorerer den specifikke betydning, som den kategorielle bearbejdning af det iagttagne har i det hegelske system, der herved reduceres fatalt.

Erkendelsesteoretisk henholder Negt sig indholdsmæssigt mere til Feuerbach end til Hegel her. Overfor den hegelske kategori 'formidling' opstiller Feuerbach sit begreb om den 'umiddelbare viden'. For Feuerbach er den umiddelbare viden baseret på konkret sanselighed. Hvor sanserne for Hegel kun iagttager det tilsyneladende, kan de for Feuerbach også opfatte objekternes væsen: »Altså ikke kun det ydre, men også det indre (hos Feuerbach kærlighed og visdom, A/H) ikke kun kød, også ånd, ikke kun ting, også jegét er objekt for sanserne. – Alt kan derfor iagttages med sanserne ...«³³ For Feuerbach ligger forskellen mellem væsen og fremtrædelse således inden for sanselighedens eget område³⁴.

31. Ibid s.474

32. Hegel: Phänomenologie des Geistes, Werke Bd.3, Frankfurt 1970, s.78

Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.23f.

33. L. Feuerbach; Philosophie der Zukunft, i: Texte zur materialistischen Geschichtsauffassung, udgivet af H. Reichelt, Frankfurt 1975, s.302

34. Feuerbachs aktualitet for den nuværende teoretiske diskussion indenfor Frankfurter Skolen har Alfred Schmidt forsøgt udførligt at dokumentere i sin bog »Emanzipatorische Sinnlichkeit« (München 1973)

Schmidt fremsætter flg. overvejelser til eftertanke: »Ingen der er fortrolig med tingens tilstand kan benægte overgangen (fra Ungdomsskrifterne, A/H) til den politiske økonomi og kritikken heraf. En sådan fortrolighed vil tværtimod vise, hvor dyrekøbt den var«. (s.40) Schmidt opfordrer derfor til et fornyet studium af de tidlige Marxtekster, der endnu var farvet af Feuerbach.

Selv om Hegel kritiserer Kant, er han enig i dennes skelnen mellem umiddelbar iagttagelse og erfaring. I den kantske erkendelsesteori virker jeget tilbage på det stof, sanseligheden har leveret, og sammenfatter det ved hjælp af forstanden til en enhed. For Kant hører erfaringen derfor ind under kategorierne tilvejebragt erkendelse og fornemmelse. Heller ikke Hegel forstår erfaringen som noget umiddelbart i Hume's forstand³⁵, men derimod som formidlingen mellem det empiriske og det kategorielle. For Hegel er erfaring således empiri sat på begreb, og det er i denne betydning, at den ovenfor citerede formulering fra »Phänomenologie« skal forstås. Hegels erkendelse: At det umiddelbare må tolkes som noget altid allerede formidlet, medfører at han må afvise den mest nærliggende og for det enkelte subjekt umiddelbare viden som kun tilsyneladende: »Det bekendte er kun bekendt, fordi det ikke er erkendt.«³⁶

Hvis Negt ville overtage Hegels erfaringsbegreb, måtte han således forklare hvorledes umiddelbar erfaring, forstået som sanselig erkendelse, forvandles til formidlet erfaring, forstået som begribende viden. Imidlertid stiller han sig slet ikke dette problem, men forbigår som Mao tse Tung den indsigt i formidlingen mellem iagttagelse og viden, der ligger i Hegels erfaringsbegreb, og karakteriserer den umiddelbare erfaring som »sanselig erkendelse«³⁷! en i sig selv modsætningsfuld kategorial forbindelse, da sanserne jo kun bemærker det umiddelbare og ikke den skjulte indre sammenhæng.

En genstandsadækvat iagttagelse er uden tvivl en nødvendig betingelse for en begribende erkendelse. Det centrale punkt i den afgørende proces det er, at vinde indsigt i det borgerlige samfunds indre strukture og funktionsrelationer, består imidlertid netop i et brud med niveauet for den sanselige iagttagelse og den hertil svarende kun ideelt reproducerende og systematiserende anskuelsestænkning. Begribende tænkning kan meget vel modsige det overbevisende i sansede data^{37a}.

35. T.W. Adorno: Drei Studien zu Hegel, i: Gesammelte Schriften Bd.5, Frankfurt 1970: »Erfaringsbegrebet har i skolerne, hvor det bruges enfatisk ... karakter af at have umiddelbarhed selv til kriterium, nærmere bestemt umiddelbarhed i forhold til subjektet. Erfaring skal således være, hvad der umiddelbart er, hvad der er umiddelbart givet, og hvad der ligeledes er uden tanketilsætning og derfor ubedrageligt. Dette begreb om de umiddelbare og dermed det udvandede erfaringsbegreb, udfordres imidlertid af den hegelske filosofi« (s.298)

36. Hegel: Phänomenologie op.cit. s.35

37. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.57

37a. Om forholdet mellem iagttagelse, anskuende tænkning og begribende tænkning se Klaus Holzkamp »Sinnliche Erkenntnis, Historischer Ursprung und gesellschaftliche funktion der Wahrnehmung«, Frankfurt 1973. I modsætning til undersøgelsens titel, der grænser til empiriske reduktioner betoner Holzkamp i sin fremstilling iagttagelsens specifikke funktioner, som disse er sat af det borgerlige samfund: Iagttagelsens modsigelseseliminerende funktion,

Negt opløser således den begrebslige erkendelses særlige egenart og reducerer den til uforvansket, ublokeret sanselig iagttagelse rettet mod hele den empiriske totalitet. Herved feticheres erfaringsbegrebet, hvilket vi skal forsøge at vise med et eksempel hentet fra hans tolkning af den blokering af den proletariske erfaring, der ligger i det kapitalistiske maskineris egen mystifikation.

»Det maskineri, der kun træder ham (arbejderen, A/H) i møde som fragmenter, tager form af en mystificeret tingslighed, netop fordi det ikke iagttages i sin helhed. Skridtet fra denne indskrænkede erfaringsbasis til den som blind mekanisme oplevede vare- og kapitalmystifikation er lille.«³⁸

Med sin reducerede erfaringskategori må Negt nødvendigvis gå fejl af det marxiske mystifikationsbegrebs særlige karakter. Hvor Marx begriber mystifikationen som forvandlingen af de samfundsmæssige forhold til kvaliteter ved ting, der udleder Negt maskineriets mystifikation af dets genstandsmæssige opdeling i den stofflige arbejdsproces. En opdeling der antages at splitte arbejderens iagttagelse af maskineriet og dermed indskrænke hans erkendelse. Heroverfor skal påpeges, at selv en iagttagelse, der ikke er opdelt eller splittet, ikke ville ophæve den kapitalistiske objektverdens – i dette tilfælde maskineriets – særegne mystifikation. De samfundsmæssige forholds fordrejede fremtrædelser kan ikke nedbrydes gennem udvidelsen af den sanselige iagttagelse og produktion af en 'ny sanselighed'.

Ved at smugle erkendelsen ind i den umiddelbare erfaring har Negt etableret den logiske præmis for konstruktionen af begrebet om den proletariske offentlighed: Den kan opfattes som en simpel »sammenfatning af foreliggende erfaring hos arbejderne«³⁹, fordi erkendelsen af væsentlige samfundsmæssige sammenhænge er iboende denne erfaring, omend i blokeret form. For Negt består den proletariske offentligheds opgave derfor blot i det at ophæve disse

det kun tilsyneladende ved sansede selvfølgeligheder, det iagttageses fixering i overfladen og dets tilsyneladende naturgivne selvfølgelighed. En tænkning der ledes af det sanseligt indlysende vil ifølge Holzkamp ikke føre til erkendelse, men tværtimod til underkendelse af de væsentlige sammenhænge i den borgerlige verden, (smlgn. s.296). »Da en blot og bar sanselig erkendelse uvægerligt vil gå fejl af de væsentlige bestemmelser i de borgerlige livsforholds virkelighed, er forudsætningen for en adækvat begribelse af menneskenes situation under kapitalistiske produktionsbetingelser en erkendelsesproces, der på en bestemt måde gør sig fri af de umiddelbare iagttagelige selvfølgeligheders snare.« (s.336)

38. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.61

39. Ibid s.59. Netop her antydes en parallelitet mellem Lukacs og Negts teoretiske konstruktioner. Mens Lukacs ser den historiske instans, der skal realisere den ægte marxisme og den autentiske klassebevidsthed garanteret af de leninistiske parti, erstatter Negt det proletariske parti med massernes spontane selvorganisering i den proletariske offentlighed; imidlertid overtager han dog den principielle funktionsbestemmelse fra Lukacs model.

blokeringer af de proletariske erfaringer og at integrere deres spredte empiriske mangfoldighed til en enhed.

Problemerne i det negtske erfaringsbegreb ligger imidlertid ikke bare i hypotesen om de umiddelbare erfaringers revolutionære kvaliteter. Selv hvis man godtog denne forskningspræmis, måtte man dog kræve, at de påståede revolutionære erfaringer kunne påvises i de detaljerede analyser af empirisk materiale. Det formår Negt imidlertid ikke. Tværtimod må han tilstå, at han ikke kan redegøre for indholdet i de proletariske erfaringer: »Vi hævder ikke at vi i vores bog kan angive, hvad indholdet i den proletariske erfaring er«. ⁴⁰

I stedet kunne man spørge, om ikke umiddelbar proletarisk erfaring netop udgør et sammenfattet og koncentreret udtryk for det borgerlige samfunds fetisjerede overfalde og at det empiriske fænomen – massiv proletariske modtagelse af den borgerlige offentligheds forskellige medier (TV, radio, ugeblade, Bild-Zeitung osv.) – må forklares ud fra en identitet mellem disses ideologi-produktion og den overfladiske hverdagsbevidsthed. Vi ville derfor ikke, som Negt, tage udgangspunkt i en »karakteristisk svaghed«⁴¹ i den borgerlige offentlighed; men derimod anse en realistisk analyse af denne enorme gennemslagskraft og soliditet for absolut nødvendig.

Negt sporer modsigelsen mellem sin konstruktion af begreberne proletarisk erfaring/offentlighed, og de faktiske forhold, når han i forbigarten siger: ... hvad arbejderne erfarer er ikke selve den kapitalistiske produktionsmådes væsen og strukturelle lovmæssigheder, men derimod disses fremtrædelsesformer ...«⁴² Udfoldelsen af denne indsigt udebliver dog hos Negt. Den ville stille spørgsmålstegn ved grundstrukturen i hans teori om den proletariske offentlighed.

Da Negt forstår fantasien som massernes autentiske erfaringsmåde⁴³, vil vi i det følgende påvise, at svaghederne i Negts udvikling af fantasikategorien er strukturelt identiske med svaghederne i erfaringskategorien. I næste omgang analyserer vi så problematikken i hans formidling af fantasi og erfaring.

40. Ibid s. 14

41. Ibid s.11

42. Oscar Negt: »Überlegungen zu einer kritischen Lektüre der Schriften von Marx und Engels, Offenbach 1976, s.22. Ligeledes i Negts foredrag »50 Jahre Institut für Sozialforschung« (i: Kluge/Negt: Kritische Theorie und marxismus, Giessen 1974), i hvilket det i første omgang hedder, at »intet menneske umiddelbart erfarer grundmodsatningerne« (s.128) hvorefter hverdagsbevidstheden i den tilknyttede diskussion i kras modsætning hertil af Negt hypostaseres som »fremtrædelsesform for det utopiske udtryk«. (s.131)

43. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.66 og Negt: Ernst Bloch – der deutsche Philosoph der Oktoberrevolution, i Ernst Bloch: Von Hasard zur Katastrophe, Frankfurt 1972, s. 429-444, her s.439.

Negt går ud fra, at fantasivirksomhed i sin ikke-fordrejede form beror på en særegen produktionsmåde, der står i modsætning til den af valoriseringsinteressen determinerede kapitalistiske produktionsmåde, og at fantasien derfor indeholder et revolutionært potentiale.

Da Negt ved, at det empirisk foreliggende forstillingsindhold i fantasien er præget af den kapitalistiske realitet og ikke har nogen umiddelbar systemoverskridende karakter, må han, for at kunne fastholde fantasien som revolutionær produktivkraft, knytte det revolutionære indhold i fantasien til dens produktionsform: »Dens indhold er derfor fordrejet bevidsthed. Efter sin produktionform er denne fantasi dog ubevidst praktisk kritik af de fremmedgjorte forhold«. ⁴⁴ Fejlen består i, at Negt holder fast ved, at fantasien som *form* har principielle revolutionære kvaliteter, på trods af det fundamentalt modsatte indhold i for eksempel en reaktionær og en revolutionær fantasi. Efter vores opfattelse er det *indholdet* og ikke formen der er afgørende for fantasiens revolutionære kraft. Denne overvejelse vil vi illustrere med et af Freuds eksempler, som Negt citerer til belæg for sin egen opfattelse af fantasiens revolutionære formkvalitet. Freud skriver: »Lad os tage et tilfælde med en fattig og forældreløs yngling, som man har givet adressen på en arbejdsgiver, hos hvem han måske kan få ansættelse. På vejen derhen hengiver han sig måske til en dagdrøm, som er tilpasset hans situation. Indholdet i denne fantasi vil være nogenlunde flg.: Han får jobbet, chefen synes om ham, han gør sig uundværlig i firmaet, han optages i chefens familie, gifter sig med den opvoksede datter og leder senere selv firmaet, først som kompagnon og siden som efterfølger«. ⁴⁵

Med dette eksempel vil Negt underbygge sin opfattelse af, at fantasien står i modsætning til den valoriserede tid, idet den ifølge Freuds analyse forbinder aktuelle nutidige indtryk med forgangne ønsker og ønskernes forestillede fremtidige opfyldelse. I denne kombination af tidsnivoer ser Negt det revolutionært overgribende i fantasiens form. Eksemplet viser dog, at fantasiens specielle evne til at forene tidsperspektiver ikke i sig selv indeholder nogen given revolutionær dimension, tværtimod: fantasien har udgangspunkt i utilfredsstillende ønsker og behov som er bestemt af det kapitalistiske samfund, og den forestiller sig den imaginære behovstilfredsstillelse gennem de af samfundet anviste midler. Fantasien opfylder dermed en systemstabiliserende kompensationsfunktion, idet den muliggør opretholdelsen af den driftsøkonomiske ligevægt og gør den modsætningsfyldte virke-

44. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.67

45. S.Freud: Der Dichter und das Phantasieren, i: Studienausgabe, Bd.10 s.175. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.69

lighed udholdelig. Fantasien fungerer regressivt her, fordi den foregøgler en forbedring af den enkeltes livsskæbne gennem individuel og ikke gennem kollektiv handling.

I det kapitalistiske samfund retter fantasien sig primært mod erhvervelsen af penge, da den almene bytteværdi er midlet til at omsætte de fantasi-fulde forestillinger til konkret virkelighed. Pengene oversætter de forhånd-værende ønsker og behov til virkelighed. De udgør dermed formidlingen mellem ønskeforestilling og virkelighed, ligesom besiddelsen af dem udgør den faktiske evne til at realisere de eksisterende behov. Fantasien bliver dermed allerede i sit udgangspunkt bundet af samfundet og retter sig mod de allerede givne muligheder for drømmens omsætning til virkelighed. Lotteriet er et slående udtryk for det begrænsede i massernes fremherskende fantasier.

Freud udvikler fantasiens funktion som dagdrøm på grundlag af konfronationen mellem Jeg'et og virkelighedens tvang. En tvang der medfører, at realitetsprincippet efterkommes, og at der gives afkald på umiddelbare lystimpulser, men som igen udlignes af fantasiens psykiske virksomhed, der jo er befriet for kravet om realitetsefterprøvelse' »I fantasien nyder mennesket den frihed fra ydre tvang, som det forlængst har givet afkald på i virkeligheden«⁴⁶. Med en metafor karakteriserer Freud således fantasiens rige som en naturpark: »Fantasiens sjælelige rige er en tilsvarende tilbagetrukket afskærmning mod virkelighedens princip«⁴⁷.

Negt's karakteristik af fantasien som systemsprængende afviger altså fra Freuds analyse. I denne afvigelse støtter han sig til Ernst Blochs filosofi. Bloch kritiserer Freud for at identificere natdrømmens essens med dagdrømmens. Sidstnævnte tilskriver Bloch en anticipatorisk og utopisk kraft. For Bloch repræsenterer dagdrømmene således drømme om at forbedre verden. De sprænger den foreliggende virkelighed ved at rette sig mod en ny og kvalitativt bedre: »Natdrømmens indhold er skjult og fordrejet, dagdrømmens indhold er åbent, udtænkt, anticiperende og dets latens ligger i fremtiden«⁴⁸.

I overensstemmelse med denne tolkning peger Bloch og med ham Negt⁴⁹ på eventyret som en form for dagdrøm med et utopisk og fremadrettet indhold. Allerede hans første eksempel, 'Askepot', falder imidlertid ved siden af. Det rummer ikke det, han ville påvise, nemlig at: »Netop de små helte og de

46. S.Freud: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Studienausgabe Bd.1 s.362 f.

47. Ibid s.363

48. Ernst Bloch: Das Prinzip Hoffnung, Bd.1, Frankfurt 1969, s.111

49. Smlgn. Negt: Öffentlichkeit op.cit. s.85

fattige når her frem til stedet, hvor livet er godt«. ⁵⁰ Ganske vist lykkes det for Askepot at komme derhen, hvor livet er godt, men det sker ved at hun gifter sig med prinsen i den *bestående* verden. Da Askepot tilmed avancerer gennem tilpasning, ydmyghed og lydighed, har dette eventyr stik imod Blochs antagelse endog et reaktionært indhold. Eventyret fungerer som ideologibærer, det indøver de sociale roller. Askepot skaber sin lykke ved at acceptere og internalisere de egenskaber og funktioner som anvises kvinden. Hendes søstre, der unddrager sig disse funktioner, fremstilles som onde og tarvelige, og de vinder ikke lykken.

Den strukturelle identitet mellem erfarings- og fantasikategorien hos Negt ligger i hypostaseringen af umiddelbart revolutionære elementer: i erfaringen som »umiddelbar viden« og i fantasien som »specifik produktionsform«. I udviklingen af sit erfaringsbegreb, der snarere står i gæld til den Feuerbachske end den Hegelske erkendelsesteori, afskar Negt den særlige problematik der er med overgangen fra sanselig registrering til væsensmæssig erkendelse. Tilsvarende forsømmer han i sin uddybning af fantasibegrebet den centrale problematik omkring den umiddelbare fantasie forvandling til politisk fantasi. Negt havner i en ond cirkel, når han hævder: »Som massernes autentiske erfaringsmåde rummer fantasien et moment af noget politisk, af nedbrydelsen af de gamle livsforhold, der bærer de nye i sig«. ⁵¹ Negt formidler fantasi og erfaring gennem skiftevis at se de revolutionære kvaliteter hos den ene form for virkelighedstilegnelse garanteret af den anden, dvs. erfaringens revolutionære indhold som garanteret af fantasiens og vice versa. På den ene side skal fantasien tilvejebringe autentisk erfaring

50. Ernst Bloch: *Das Prinzip*, op.cit. s. 410f.

51. Oscar Negt: *Phantasie verbot von Links? Zur Aporie von Bild und Begriff*, i: samme: »Keine Demokratie ohne Sozialismus, Frankfurt 1976, s.284-296, her s.291. De samme problem underminerer C. Wright Mills' begreb »sociological imagination«, hvilket Negt støtter sig til i bogen »Soziologische Phantasie und exemplarisches Lernen« (Frankfurt 1971, da.udg. Roskilde 1975). Mills definerer evne til sociologisk tænkning som »evnen til at overgå fra en synsvinkel til en anden fra en politisk til en psykologisk; fra undersøgelsen af den enkelte familie til vurderingen af planer for den statslige husholdning; fra det teologiske seminar til militære indretninger; fra betragtninger over olieindustrien til undersøgelser af den samtidige lyrik. Det er evnen til at kunne gå fra helt upersonlige og fjerntliggende forandringer til de mest intime træk ved det menneskelige væsen ...« (C. W. Mills, »Kritik der soziologischen Denkweise, Neuwied 1963, s.44 da. udgave Reitzel:?)

Af evnen til at tænke sociologisk, dvs. evnen til at kombinere ideer, der tidligere forekom uforenelige, venter Mills sig en løsning på »vor tids kulturelle problemer« (s.56). I Mills' teori fungerer sociologisk fantasi derfor overvejende som en programmatisk, postulerende kategori, der snarere udtrykker ønsket om udviklingen af en nyskabende tænkning end en konkret analyse af de samfundsmæssige strukturer og mekanismer, der ligger til grund for opkomsten eller blokeringen af en sådan. Evnen til sociologisk tænkning udvikles ikke hos Mills, men fremsættes som noget ønskeligt.

gennem uforvansket erkendelse af skjult viden, på den anden side opnår fantasien først sin politiske kvalitet, når den er formidlet gennem tænkningen: »For dem (Marx & Engels, men også for Negt, A/H) er fantasien visse *tænkende fantasi*, en forstærkning af tankens kraft, og ikke et subsitit herfor«. ⁵² Negts forsøg på at eftervise at fantasi og erfaring umiddelbart er revolutionære kvaliteter, fører til det for udgangshypotesen modsætningsfulde resultat, at begribende tænkning er forudsætningen for dem begge, mens den proces, der er forbundet med opkomsten af en tænkning, som forstår de samfundsmæssige forholds væsen, dvs. med opkomsten af klassebevidsthed, ikke bliver behandlet.

Et endnu krassere eksempel på at samfundsteoretiske overvejelser funderet på antagelsen om naturgivne politisk kvaliteter i den naturdriftsøkonomiske energi, findes hos A. Kluge, medforfatter til »Offentlighed og Erfaring«. Kluge mener således, at den egentlige substans i forestillingsevnen er »venstreorienteret energi« ⁵³, der imidlertid også kan tilegnes af højrefløjen. Da denne energi dog fra naturen af er venstrerettet, kan højrefløjen »aldrig for alvor mobilisere denne energi« ⁵⁴, men kun omfunktionere den gennem manipulationer.

Denne teoritypes videnskabelige og politiske paradigme blev oprindeligt udviklet af Wilhelm Reich i »Fascismens Massepsykologi«. ⁵⁵ Da Reichs argumentationsmønster således har været det strukturelle forbillede for Negts og Kluges opfattelse, vil vi analysere dette nærmere.

Reichs udgangsspørgsmål er et resultat af erfaringerne med de fascistiske massebevægelseres sejr i Italien og Tyskland: Hvorledes kunne man forklare, at Nationalsocialismens mystik midt i det kapitalistiske samfunds allerdybeste krise kunne triumfere over den videnskabelige socialismes rationelle erkendelse? Hans svar: Den marxistiske politik havde ikke taget hensyn til massernes psykologi. Vulgærmarxismens antagelse om en paralleludvikling mellem økonomisk krise og en ideologisk venstreorientering hos masserne var blevet gendrevet af historien.

»Der opstod en spaltning mellem udviklingen i den økonomiske basis, der gik mod venstre, og udviklingen i de brede lags ideologi, der bevægede sig mod højre«. ⁵⁶

52. Negt: Phantasieverbot, op.cit. s.290

53. Kluge: Zur Theorie des Films, i: Kluge/Negt: Kritische Theorie, op.cit. s.9-111, her s.43 og s.50.

54. Ibid s.50

55. Wilhelm Reich: Massenpsychologie des Faschismus, Kopenhagen-Prag-Zürich 1933, Reprint Frankfurt 1972, da. udg.:

56. Ibid s.19, da.udg. s.37

Argumentationens videre forløb følger logisk af spaltningsmetaforens præmisser: Hvis den økonomiske basis bevæger sig mod venstre i krisen, og den er entydigt politisk struktureret, så må massernes bevidsthed (hos Negt: de uforvanskede erfaringer) nødvendigvis ligeledes bevæge sig mod venstre. Orienterer masserne sig imidlertid mod højre, som den historiske erfaring har vist, så må der være trængt en psykisk samfundsmæssig kraft ind i mellem den venstreorienterede økonomiske basis og bevidstheden. Vel at mærke en kraft der fratager masserne evnen til at erkende deres indlysende materielle grundlag for at orientere sig mod venstre. Reich dechiffrerer denne samfundsmæssige kraft som kirkens og familiens undertrykkelse og fortrængning af seksualiteten, hvilken gør individerne psykisk forkrøblede og herigennem modtagelige for mystisk og irrationel propaganda.

For Reich bliver marxistisk teori således til seksualøkonomi og marxistisk praksis til revolutionær proletarisk seksualpolitik. Hvis nemlig netop seksualitetens undertrykkelse (hos Negt: fantasiens og erfaringens afstumpning) er den væsentligste årsag til, at masserne ikke hører råbet fra deres økonomiske basis om at rykke til venstre og ikke griber den historisk givne, objektive mulighed for realiseringen af en højere samfundsformation, så må seksualiteten (respektive: erfaringen og fantasien) befries og udvikles. Reichs argumentation ender i den biologisk farvede hypostasering af seksualiteten som umiddelbar revolutionær potens⁵⁷ (hos Negt f.eks. antagelsen om en (biologisk forankret?) i sig selv »revolutionær energi hos proletariatet«, som kan undertrykkes og deformeres i fascistisk retning).⁵⁸

I Reichs senere arbejder sætter denne linie sig endnu stærkere igennem og forleder ham til den spekulative konstruktion af mystiske kosmologier.

Reichs tankefigur (der på centrale punkter findes analogt hos Negt) indebærer to problematiske og teoristrategisk skæbnesvangre antagelser:

For det første antagelsen om eksistensen af samfundsmæssige områder, der i sig selv er så umiddelbart politisk entydigt strukturerede, at erfaringens og bevidsthedens uforstyrrede og ublokerede tilegnelse heraf skulle trække tilsvarende politiske holdninger med sig. Heroverfor vil vi formulere en tese om, at de samfundsmæssige erfaringsområder først og fremmest fremstår som en mangfoldighed af enkeltstående fænomener, der selv i krisen åbner ligeligt for et stort antal divergerende ideologiske tolknings- og legitimeringsmønstre. I sin politiserende karakteristik af den økonomiske basis i krisen som venstrerettet bevæger Reich sig paradoksalt nok indenfor den

57. F.eks. Ibid s.217

58. Oscar Negt: Redebeitrag in »Geschichte und Klassenbewusstsein heute«, Amsterdam 1971, s.44

mekanistiske økonomiforståelse fra 2. internationale, hvis konsekvenser han ellers vender sig imod.

For det andet kritiserer vi antagelsen om umiddelbart systemtruende psykiske kræfter, kvaliteter og behov, der jo står i modsætning til erfaringen om, at det kapitalistiske samfundssystem i en forbavsende målestok er i stand til at absorbere de angiveligt naturgivne revolutionære potenser og transformere dem til systemstabiliserende mekanismer. Reichs teoretisk konstruerede kategori *politisering*, der også er et nøglebegreb i Negts teori er det tilslørede udtryk for problemet: Hvorfor må energi, der allerede i sig selv er revolutionær, dog stadig politiseres, dvs. omstruktureres, før den kan rette sig mod det bestående samfund? Spørgsmålet stilles ikke åbent. Reich falder tværtimod tilbage på antagelsen om den i sig selv revolutionære seksualitet.

Ekskurs om Negts legitimationsforståelse

Negts tese om de klare strukturelle antagonismer i den kapitalistiske samfundsbildning spiller en afgørende rolle i hans opfattelse af *legitimationsproblematikken*. Negt betegner den totale sammenhæng mellem borgerlige ideologiske verdensbilleder og tydningsystemer og den herredømmeretfærdiggørende funktion som blot og bar »legitimerende facade«⁵⁹ dvs. et overfladisk kunstigt etableret slør uden materiel kraft. Højtorganiserede kapitalistiske industrisamfund er således ifølge Negt karakteriseret ved en »fundamental strukturel mangel på legitimitet«⁶⁰. Da den borgerlige produktionsmåde »imidlertid kun kan legitimere den fremadskridende samfundsmæssige produktion, og ikke den private tilegnelse bliver legitimitetstabet til en varig foreteelse«⁶¹. Massernes skepsis overfor det anerkendelsesværdige ved det bestående samfundssystem og dets mulighed for at retfærdiggøre sig skulle således være det kronisk strukturelle produkt af deres erfaringer i den kapitalistiske produktionssfære. Eller som Negt formulerer det: »Den kapitalistiske produktionsproces producerer ikke kun produktionsforholdene og sin særlige valoriseringsinteresse, men også en udbredt mistillid hos menneskene til disse forholds evne til at legitimere sig«⁶².

59. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.8

60. Ibid s.127

61. Ibid s.134

62. Ibid s.128

Overfor denne variant af legitimationsteorien, der ikke går nær dybt nok, vil vi gøre en række præciseringer og overvejelser gældende, som vi formulerer i diskussion med opfattelserne hos Habermas, Offe, Luhman og Blanke.

Diskussionen af legitimationsproblematikken er på forhånd nært forbundet med den rationalistiske fordom om, at massernes faktiske anerkendelse af de samfundsmæssige forhold primært fuldbyrdes i en fornuftigt argumenterende diskussion af de gyldighedsgrunde og praktiske normer, der fremlægges af det politisk-administrative system. Overfor denne opfattelse vil vi opstille en tese om, at masseloyalitet hovedsageligt gennemføres via mekanismer i ubevidste psykiske processer, og at krav og behov i stort omfang kan være utilfredsstillede uden at systemets legitimitet dermed bringes i fare. Tværtimod, takket være en hel række subjektive tydnings-, forarbejdnings- og kompensationsmekanismer med konflikt-dæmpende virkninger, hvis stabiliseringskraft og absorberingsfunktion ikke må undervurderes, vil selv en kraftig frustration af krav og behov blive akcepteret.

Habermas udvikler ikke dette aspekts systematiske betydning for en empirisk indholdsfyldt legitimationsteori, men antyder den dog i en randbemærkning: »Det nye byproletariats loyalitet og underordning er sikkert snarere blevet opretholdt via en blanding af traditionelle bindinger, fatalistisk medløbervillighed, perspektivløshed og nøgen undertrykkelse end via en overbevisende kraft hos de borgerlige ideologier.«⁶³ Diskussionen af legitimationsproblematikken burde egentlig differentieres efter klasse- og lagspecifikke kriterier, for at forhindre, at den særlige måde hvorpå fremfor alt socialvidenskabeligt kvalificerede intellektuelle opfatter og forarbejder den samfundsmæssige realitet, ureflekteret overføres på de måder, som masserne tilegner sig virkeligheden på.

En yderligere differentiering af legitimeringsprocesserne er foreslået af Claus Offe.⁶⁴ Ifølge denne burde man først og fremmest udskille de former for legitimering, som de beherskede henholder sig til, når de giver et politisk system dets legitimitet. I dette tilfælde udgår den legitimerende proces fra sociale klasser, der anvender bestemte gyldighedskriterier på magtsystemet. Ud fra denne synsvinkel måtte legitimeringsproblemer så føres tilbage til autonome ændringer i de beherskede massers normer og gyldighedskriterier, hvor disse ændringer så igen måtte indarbejdes i en teori om moralsystemers gradvise udvikling. De legitimeringer, som et magtsystem selv frembringer,

63. Habermas: Legitimationsprobleme, op.cit. s.38

64. Claus Offe: Überlegungen und Hypothesen zum Problem politischer Legitimation, i: Bürgerliche Staat und politische Legitimation, udgivet af von R. Ebbighausen, Frankfurt 1976, s.80-105

bør afgrænses fra ovenstående. Legitimeringsbesværligheder i sidstnævnte forstand kunne hidrøre fra flaskehalse i den administrative meningsproduktion eller fra, at de statslige organer bliver mere ømfindtlige mht. deres legitimitet.

I denne sammenhæng burde det af Luhman teoretisk ekspliciterede begreb om »legitimering ved fremgangsmåden«⁶⁵ efterprøves. I så fald måtte der foretages en analyse af såvel realitetsindholdet i Luhmans analyser som af de reelle grænser for den selvlegitimerende evne hos et formelt system, hvori der abstraheres fra de indholdsmæssige kriterier for sandhed og retfærdighed, når bindende afgørelser træffes. Luhman må f.eks. indrømme at generaliseringen af legitimeringsprocessen til en »næsten ubegrundet akcept« af statslige beslutninger forudsætter en velvillig sædvane, der »indenfor visse *tolerancegrænser* akcepterer beslutninger, hvis indhold eller konsekvens endnu er uafklaret«.⁶⁶ Med andre ord: Selvom Luhman påpeger den positiv form, der er knyttet til den rent formelle legitimeringsprocedure kan han ikke fuldstændig udelukke indholdsmæssige kriterier, hvorfor denne norm kun har sin gyldighed indenfor rammer, der ikke i sig selv er formelt determinerede. Videre måtte man afsøge de forskellige typer konfliktområder, som overhovedet kan forårsage legitimeringsproblemer. Iflg. Blanke ligger den centrale kilde til det borgerlige samfunds legitimeringsvanskeligheder i modsigelsen mellem på den ene side den i forfatningen forankrede *politiske* ret til frihed og lighed som statsborger, og på den anden, den økonomiske, samfundsmæssige virkelighed, der via sin ufrihed, ulighed og udbytning netop er karakteriseret ved at være et klassesamfund.⁶⁷ Som konsekvens heraf ville tvivl om systemets legitimitet således være et resultat af den samfundsmæssige skizofreni det borgerlige individ hensattes i, når det som politisk subjekt ser sig udstyret med frihedens og lighedens attributter, samtidig med at det i den økonomiske sfære er underkastet ufriheden og ulighedens åg.

65. Niklas Luhman: *Legitimation durch Verfahren*, Neuwied 1969

66. *Ibid* s.28

67. Bernhard Blanke: *Gesellschaftliche Ungleichheit und politische Gleichheit als Legitimationsproblem*, i: *Vorgänge* nr.20, 1976, s.106-113. I modsætning til denne legitimationskonception forekommer det os at være problematisk, at ville forklare legitimationsproblemer ud fra *en* grundlæggende strukturel sammenhæng i det kapitalistiske samfund (f.eks. forholdet mellem cirkulation og produktion) istedet for at begribe disse ud fra *mangfoldigheden* af empirisk variable, samfundsmæssige konstellationer. I Blankes udvidede konstruktion påstås nemlig, at masserne har udviklet sig til »ideelle borgere«, altså til autentiske cirkulationssubjekter. I denne argumentation forveksles den på niveauet »Kapital i almenhed« udviklede bevidsthed med den virkelige empiriske massebevidsthed. Facismens historiske eksempel viser, hvor let masserne kan formåes til at opgive deres fundamentale politiske rettigheder til fordel for ideologiske surrogater som »bevarelse af Folkefællesskabet« og »forsvar mod den internationale jødedom«.

Med denne legitimitetskonflikt som eksempel vil vi – mod den negtske opfattelse af det borgerlige samfund som karakteriseret ved en *strukturel* mangel på legitimitet – illustrere vores tese: At legitimitetsproblemer kun dannes indenfor specifikke og temporært begrænsede konstellationer under særlige betingelser. Samkvevsformerne frihed og lighed er i det borgerlige samfund for det første overvejende begrænset til den statslige og den politiske sfære. Heroverfor gælder økonomien og familien som private områder og er derfor ikke underlagt frihedens og lighedens formmæssige principper. Et forhold som de herskende ideologier og massernes hverdagsbevidsthed netop reflekterer analogt under normale tilstande i det borgerlige samfund. Det kan ikke fastholdes som en almen, permanent og strukturel forudsætning, at masserne – og ikke kun en minoritet – har til hensigt at sprænge denne grænse for frihedens og lighedens gyldighed ved at føre disse principper ind i produktionsfærens private telt; dvs. ophøre med at betragte det borgerlige samfunds struktur som naturgivet og underkaste det grundlæggende forandringer. Tvært imod må udbredelsen af en sådan hensigt forstås og analyseres som en yderst kompleks læreproces, der afhænger af mange forhold og kun udfolder sig under særlige betingelser i specifikke historiske konjunkturer.

Vi vil hævde, at legitimitetsproblemer kun bliver akutte under økonomiske kriser. Så længe det borgerlige samfund gennem udviklingen af produktivkræfterne tillader et materielt levenivo og en behovstilfredsstillelse, svarende til den konventionelle standard, antager legitimitetsspørgsmålet ikke nogen faretruende dimension: Systemkonforme ydelser i form af værdier, fritid og sikkerhed substituerer problemet om systemets legitimitet. Ifølge vor opfattelse er den økonomiske krise en nødvendig betingelse for den mulige opkomst af andre kriserformer, som f.eks. en mangel på rationelle afgørelser i det administrative system (rationalitetskrise), manglende generel handlingsmotivation (motivationskrise) eller manglende fælleskriterier i vurderingen af eksisterende politiske sammenhænge (legitimitetskrise).⁶⁸ Til forskel fra Habermas anser vi således statsapparatets eller det økonomiske systems midlertidige effektivitet overfor den materielle reproduktion for at have en legitimerende effekt.⁶⁹

Vores tese falder dog ikke sammen med den udbredte opfattelse, at den borgerlige produktionsforms latente modsætninger træder åbent frem i krisen og bevidst forarbejdes på adækvat måde, dvs. opfattelsen om at krisen kan betragtes som en automatisk virkende mekanisme for praktisk ideologikritik og ødelæggelse af det kapitalistiske systems legitimitet. Tværtimod har vi en

68. Smlgn. Habermas: Legitimationsprobleme, op.cit. s.72f.

69. Smlgn. Habermas: legitimationsprobleme in modernen Staat, i Habermas: Zur Rekonstruktion, op.cit. s.274

formodning om, at også krisen delvist kan fungere som legitimeringsgrundlag, idet statsapparatet i krisen får lejlighed til at optræde som legemliggørelsen af det klasseneutrale almenvæl og til at træffe en række forholdsregler til igangsættelse og stabilisering af den økonomiske vækst, hvilket indenfor systemets logik synes at komme alle til gode: Uden profitter ingen arbejdspladser. Hvorledes dette skin nedbrydes og hvorledes enkeltstående stridigheder om enkelte statslige forholdsregler slår om i fundamental og principiel mistillid til systemets legitimitet, må udviklingen af en systematisk legitimitetsteori, der bygger på empirisk forskning, vise.

2. Negts tolkning af den marxske værdiforms-dialektik som grundlag for hans samfundsteoretiske udkast:

Negts grundlæggende teoretiske forestilling om, at der indenfor det borgerlige samfund kan afdækkes umiddelbart revolutionære potentialer, som endnu ikke er kapitalunderlagte, har sin oprindelse i hans specielle tolkning af den marxske vareanalyse.

Negt overtager varens dobbeltbestemmelse som brugs- og bytteværdi fra Marx, og præciserer bestemmelserne på følgende måde: »Som brugsværdi er produktet en almen forudsætning for menneskeligt liv og dermed uafhængig af en bestemt samfundsorden, mens den som bytteværdi – eller snarere som værdi – har en bestemt produktionsmåde og samfundsform som forudsætning ...«⁷⁰

På et alment historieteoretisk plan er denne skelnen mellem de almene, naturødvendige stofflige forudsætninger for enhver samfundsmæssig reproduktion (arbejdsproces, behovstilfredsstillelse med brugsværdier) og reproduktionens særlige historiske udformning rigtig; men den identificeres fejlagtigt med den specifikke modsigelse mellem brugs- og bytteværdi, der er indeholdt i *selve* varen. Bestemmelsen af brugsværdien som brugsværdi overhovedet er at forstå som et forhold mellem naturstof og menneske, mens varens brugsværdi er bestemt som en historisk specifik *samfundsmæssig* brugsværdi. Hvad der er brugsværdi i samfundsmæssig forstand, afgøres af det på ethvert tidspunkt hi-

70. Negt: Über das Verhältnis von Ökonomie und Gesellschaftstheorie bei Karl Marx, Hamburg 1973, s.15

storisk dominerende samfundsstrukturerende princip. I det kapitalistiske samfund må brugsværdien således forklares ud fra kapitalforholdet. Negt forveksler altså brugsværdien som brugsværdi slet og ret, med den særlige bestemmelse af varens brugsværdi. Derfor bliver hans bestemmelse af brugsværdien utilstrækkelig: »Som genstand for *menneskelige* behov og dermed som uafhængig af den til enhver tid bestående samfundsorden er brugsværdien endnu ikke udtryk for et produktionsforhold ...«⁷¹ Negts fejl består deri, at han, skønt han foretager en analyse af *varens* dobbeltkarakter, samtidig betragter brugsværdien transhistorisk ubestemt som et forhold mellem menneske og natur.

Negt reducerer den samfundsmæssige dimension i kapitalismen til et enkelt princip – bytteværdien – og reflekterer ikke dennes enhed med brugsværdien som det uomgængelige materielle grundlag.^{71a} I hans tolkning af erkendelsen i Kritikken af den Politiske Økonomi er hele brugsværdiproduktionen »blot et vedhæng til vareproduktionen«.⁷² Negt er af den opfattelse, at med vareproduktionens udbredelse »svinder brugsværdiens betydning for byttet og dermed for realiseringen af bytteværdien: Dette betinger, at de kvalitative bestemmelser forsvinder om bag de kvantitative, og at de konkrete samfundsmæssige processer 'fortrænges' fra bevidstheden og erstattes med abstrakte begreber og ideologier«.⁷³

Det kapitalistiske produktionsforhold opfattes ikke som enheden af brugsværdi og værdi, arbejdsproces og valoriseringsproces, men reduceres til ét plan: nemlig til den rene bytteværdisammenhæng, frigjort fra alle stofflige forudsætninger. »I sit 'materialistiske instinkt' går kapitalen mod tiltagende *abstraktion*; den har en tendens til at *distancere* sig fundamentalt fra alt hvad der i egenskab af blot og bar menneskelig kvalitet forhindrer varloriseringsprocessens stadig højere organisering – altså fra *brugsværdierne*, de menneskelige behov, arbejdernes interesser ...«⁷⁴

71. Ibid s.14

71a. Negts opfattelse af varens dobbeltkarakter går tilbage til Adornos forståelse af bytteprincippet. Som Wolfgang Müller meget rammende påpeger i »Geld und Geist. Zur Entstehungsgeschichte von Identitätsbewusstsein und Rationalität seit der Antike« (Frankfurt/New York 1977, s. 190 ff. 7 Bestemmer Adorno ikke det borgerlige samfunds væsen ud fra kapitalforholdet, men derimod i en forkortet form ud fra byttet. Hermed sætter Adorno og Horkheimer byttet lig med adskillelsen mellem håndens og håndens arbejde. Arbejdsdeling og bytteforhold smelter sammen. Hos Horkheimer/Adorno reflekterer byttekategorien således ikke den samfundsmæssige synteses særlige karakter; men derimod blot arbejdsprocessens ikkespecificerede form.

72. Negt: diskussionsbidrag i »Geschichte und Klassenbewusstsein heute« op.cit. s.28

73. Negt: Soziologische Phantasie, op.cit. s.136

74. Negt: Öffentlichkeit, op.cit.s. 308f.

Adskillelsen af værdi og brugsværdi modsvarer hos Negt opdelingen i de to former for arbejde, der ligger til grund herfor. »Når varen betragtes i sine to aspekter som naturform og værdiform, så er arbejdets adskillelse i det konkret nyttige arbejde, der producerer

Negts utilstrækkelige opfattelse af værdiformen slår ned i hans afhistoriserede forståelse af brugsværdien, i hvilken brugsværdien løftes ud af sin sammenhæng med det borgerlige samfund, hvorved Negt bliver i stand til at forklare den som et sytemsprængende princip, der er uforeneligt med kapitalforholdet. Men opfattelsen gør sig også gældende i hans fremstilling af værdikategoriens specifikke indhold hos Marx.

I sine »teser til en marxistisk retsteori« foretager Negt følgende sammenfatning: »Når retsformen og alle de hermed forbundne tvangsapparater ... er nødvendige til regulering af det samfundsmæssige samkvem, kan dette tages som et sikkert tegn på, at arbejdet endnu ikke gælder som menneskets primære livsbehov, at der altså eksisterer *arbejdstvang*, at den samfundsmæssige konstitutionssammenhæng væsentligst hviler på værdiens realabstraktion«. ⁷⁵

Det stofskifte med naturen, der er en væsentlig betingelse for alle samfundsformationer, og som for de samfundsmæssige individer udtrykker sig som arbejdstvang og driftsafkald, identificeres af Negt med den specifikke form for samfundsmæssig syntese, som i det borgerlige samfund udtrykkes af værdikategorien. I modsætning til Marx er arbejdstvang og driftsafkald for Negt således synonymt med værdiformen. ⁷⁶

Det springende punkt i Kritikken af den Politiske Økonomi, nemlig arbejdets dobbeltkarakter, tolkes altså som en universel og transhistorisk modsætning mellem tvangsmæssigt og selvbestemt frit arbejde. I overensstemmelse hermed opfatter Negt ikke kategorierne abstrakt og konkret arbejde som specifikke økonomiske kategorier, men derimod som udtryk for om det af arbejdsprocessen bestemte forhold mellem arbejderen og hans arbejde er fremmedgjort eller ikke fremmedgjort. For Negt er disse begreber således psykologiske kategorier, der beskriver arbejderens opfattelse af sit arbejde.

Eftersom Negt, som påvist ovenfor, løfter brugsværdien ud af den modsætningsfulde enhed i varen og gør den til et kontrært med bytteværdien uforeneligt og negatorisk potentiale, kan han forvandle sin version af værdiformsana-

brugsværdier, og det abstrakt menneskelige arbejde, der danner vareværdien ... af afgørende betydning for løsningen af arbejdsværdiproblemet. (Negt: Verhältnis von Ökonomie und Gesellschaftstheorie, op.cit. s.16). Negt erkender ikke, at den abstrakt menneskelige arbejdskraft ikke kan ytre sig som sådan. Der kan kun finde udlæg af konkret arbejde sted, der så på markedet må fremstille sig som sin modsætning. Det abstrakte arbejde adskilles ikke fra det konkrete, men *reduces* derimod via arbejdsprodukternes ækvivalering i byttet til det abstrakte. I modsætning til adskillelsesbegrebet, der suggerer, at det drejer sig om autonome substanser med uafhængig eksistens, indeholder reduktionsbegrebet tanken om en stadig bestående betingethed.

75. Negt: 10 Thesen zur marxistischen Rechtslehre, i: Probleme der marxistische Rechtslehre, udgivet af H. Rottleutner, Frankfurt 1975 s.10-71, her s.28

76. Ibid s.21

lysen til en revolutionsteori. Brugsværdien, der filosofisk tolkes som udtryk for det særlige, unike og konkrete, vægrer sig mod den voldelige undertrykkelse fra værdien, der opfattes som repræsenterende det abstrakt-systematiske, formelt-lovbundne, almene.⁷⁷

Dermed placerer Negt det revolutionsteoretiske tyngdepunkt i konfrontationen mellem de to antagonistiske produktionsformer, i stedet for at udlede muligheden for systemtranscenderende bevægelser af de immanente modsætninger. Han funderer muligheden for revolutionære udviklinger på førindustrielle, brugsværdiorienterede produktionsformer, som er fremmede og ydre i forhold til det kapitalistiske samfund.

I det udviklede kapitalistiske samfund finder Negt eksempler på produktionsformer, der er atypiske i forhold til kapitalprocessen, indenfor områderne videnskab og børneopdragelse. Disse forstås som udøvende en immuniserende virkning overfor bytteabstraktioner og bytterelationer. »I det vellykkede morbarn-forhold er der bibeholdt rudimenter af en før-industriell produktionsmåde, der beroede på behovstilfredsstillelse, gennem virkelige brugsværdier. De første forbindelser mellem mor og barn lader sig ikke reducere til bytteabstraktioner, selvom de er omgivet af sådanne«.⁷⁸

Negts model til forklaring af revolutionære processer står i gæld til Adornos kritiske teori. Adorno forstår værdibevægelsen som en lukket tvangssammenhæng, der ikke kan brydes op indefra.⁷⁹ For at kunne fastholde muligheden af revolutioner overskrider Negt Adornos bidrag ved at konstruere substantielle, kapitaleksterne områder, hvor ikkevaloriserbare livs- og erfaringsformer gør sig gældende.

77. Idet han knytter an til Blea Balázs, ser Negt i overgangen fra stumfilmen til tonefilmen »faren for ødelæggelse af netop den 'konkretionens umiddelbarhed', der modsætter sig de kapitalistiske værdiabstraktioner. (Negt: Massenmedien: Herrschaftsmittel oder Instrumente der Befreiung, i: Kritische Kommunikationsforschung, München 1973, s.17)

78. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.48f. smlgn. også s.47

79. Adornos kritiske samfundsteori bygger på den tanke, at det kapitalistiske samfund via bytteværdiens dominans berøver alle fænomener i hele den tingslige og menneskelige verden deres specifikke karakteristika og underkaster dem en identificerende, afindividualiserende almenhed, der opløser deres særlige kvalitet. »Den samfundsmæssige totalitet fremstår som absorberet af aporier, hvad den også er«.

(Adorno: Ästhetische Theorie, i: Gesammelte Schriften, Bd.7, Frankfurt 1970, s.353) Alt i alt står Negt i gæld til Adornos konception, der henviser til »det underlige, ugenomsigtige, ufattede« som sprængende momenter (Adorno: Minima Moralia, Frankfurt 1971, s.200). Overfor den universelle neutralisering af det særegne i den styrede verden, kan kun sættes den vage forhåbning om åndens modstand mod den totale samfundsmæssiggørelses tvangskarakter: »Udelukkende hvis ånden overlever og videreføres i sin udviklede form bliver modstand mod den samfundsmæssige totalitets almagt mulig« (ibid s.348). Kunstværket skal forhindre katastrofen ved at besværges den. Idet sin distance til samfundet repræsenterer kunstværket et princip, der står i modsætning til samfundet. »Kunstværket er statholder for de ikke længere af byttet skamferede ting ... (ibid s.337)

Da Negt i sin analyse af værdiformen gør brugsværdien til et princip, som er adskilt fra og står i modsætning til bytteværdien, kan brugsværdiproduktionen antages at være grundlæggende uforenelig med den valoriseringsbestemte produktion. Grundlaget for Negts opfattelse forsvinder derfor med erkendelsen af, at brugsværdien udgør bytteværdiens uundgåelige materielle grundlag og at brugsværdiproduktionen derfor er en nødvendig betingelse for værdiskabelsen. Bytte- og brugsværdiproduktion er ikke uforenelige modsætninger, tværtimod; i det borgerlige samfund eksisterer de kun som en umiddelbar enhed.

Den teoriehistoriske oprindelse til det her kritiserede forsøg på i tolkningen af vareanalysen at forstå brugsværdien som det systemkritiske element findes hos Georg Lukacs i hans bog »Geschichte und Klassenbewusstsein«. ⁸⁰

Lukacs forstår vareproduktionen som det kapitalistiske samfunds centrale strukturelle princip. I vareformen åbenbares kapitalismens grundlæggende karakter, der består i en total tingsliggørelse af de samfundsmæssige forhold. Vareformens universalitet fører til en opløsning af brugsværdien som varens substrat. Kvantificeringen af objekterne fremstår som et tingsliggende slør, der lægger sig over objekternes sande væsen: »Når brugsværdierne fremtræder som varer, får de en ny objektivitet, en ny tingslighed ..., i hvilken deres oprindelige, egentlige tingslighed tilintetgøres og forsvinder«. ⁸¹ Den brugsværdi, der er blevet fremmedgjort overfor sin egentlige væren gennem vareformens okkupation af den, gør sig imidlertid under krisen gældende overfor bytteværdien. »Tingenes kvalitative væren, der som den uforståede og udskilte ting i sig selv – dvs. som brugsværdi – fører sit ekstraøkonomiske liv, og som man – så længe de økonomiske love fungerer normalt – mener roligt at kunne ignorere, bliver i krisen pludselig ... til den udslagsgivende faktor«. ⁸²

Kvantificeringen af objekterne og bytteværdiens overhøjhed over brugsværdien åbenbarer sig imidlertid ifølge Lukacs ikke kun i krisen, men også i varen arbejdskraft. Da arbejderen er tvunget til at sælge sin arbejdskraft, oplever han den samfundsmæssige abstraktionsproces på sig selv. Den spaltning, som arbejderen ved salget må foretage af sig selv i arbejdskraften og sin fulde personlighed muliggør samtidig, at han kan blive bevidst om de fetischerede forhold. Idet han oplever sig selv som vare, oplever han samtidig totalstrukturen i det på vareproduktionen beroende samfund. Den kvalitative, levende kerne bryder igennem skallen af tingsliggjorte relationer: »Den

80. Lukacs: Geschichte und Klassenbewusstsein, Neuwied 1968

81. Ibid s.183

82. Ibid s.201f.

særlige objektive karakter ved arbejdet, som vare, dets 'brugsværdi' ... der som alle brugsværdier forsvinder sporløst i kapitalismens kvantitative byttekategorier udvikler sig i og gennem denne bevidsthed til samfundsmæssig virkelighed«. ⁸³

Negts kritik af Lukacs retter sig ikke mod det teoretiske grundmønster i dennes argumentation, men kritiserer abstraktionsnivoet i den Lukacske teori. »Det rigtige materialistiske standpunkt hos Lukacs ligger deri, at den enkelte proletar i sin egenskab af arbejdskraftvare kan blive bevidst om og kritisk overfor vareproduktionen. Desværre udvikler og konkretiserer han dette standpunkt i en fejlagtig retning«. ⁸⁴

Negt forstår således ikke sit eget forsøg som en afvisning af Lukacs model, men tværtimod som en videreudvikling heraf. Hvad Lukacs spekulativt formulerer om den enkelte proletar – altså om åbenbaring af varesammenhængen gennem brugsværdien – overfører Negt på hele klassen. Gennem opbygningen af en brugsværdirettet proletarisk offentlighed bliver der stillet spørgsmål ved værdi abstraktionen. Formidlingen mellem den enkeltes og hele klassens erfaring, der hos Lukacs foregår gennem det leninistiske parti, klares hos Negt således gennem organiseringen af en egenhændig produktion af – i den Negtske forstand – livssammenhænge. Fejlen er den samme: Brugsværdien forvandles til en kategori, der er negativ overfor den samfundsmæssige kapitalistiske vareproduktion.

3. Negts rekurs til antropologien:

Vi har vist, at Negt bygger sin revolutionsteori på antagelsen om eksistensen af en »blok af virkeligt liv« ⁸⁵ som skulle stå i modsætning til valoriserings-

83. Ibid s.296

Den centrale fejl ved Lukacs' model som ved enhver opfattelse af »Klassebevidsthed«, der lader sig føre tilbage til kategorien selv, er overbetoningen af det rationelle, bevidste element i den subjektive handlen, der helt går fejl af de virkelige forhold i historiske omvæltningsprocessers realitet. Også under revolutioner gør en stor del af de revolutionære masser sig illusioner om, hvad det er, de fuldbyrder og hvad det er, der foregår: De ved det ikke, men de gør det.

84. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.420

85. Ibid s.107

Konstruktionen »en blok af virkeligt liv« har en rationel kerne som historisk kategori, når man afklæder den dens antropologiske bindinger: F.eks. kunne de implicere den subjektive dimension i erindringen om tidligere kampe eller traditionelle livs- og produktionsformers

interessen. Vi vil nu undersøge fremstillingen af og begrundelsen for denne »blok« noget nærmere. Negt griber tilbage til den unge Marx og hans anvendelse af Feuerbachs kategori »de menneskelige arts kræfter«, og definerer disse som »socialitet, samarbejde, frihed, bevidsthed, universalitet, behovsrigdom og den subjektive menneskelige sanselighed«. ⁸⁶ Ifølge Negt bringer kapitalismen kun nogle få snævert specialiserede menneskelige egenskaber til udfoldelse, mens den undertrykker de resterende. Kapitalismen lader således ikke »helhedsstrukturen af menneskenes artshistoriske egenskaber komme til udtryk«. ⁸⁷ Følgelig tilskriver Negt kapitalismen »en deformation af menneskenes væsens egenskaber«. ⁸⁸ Dette ser han på den anden side som en permanent svaghed ved det kapitalistiske system. »Kapitalismen er nødt til at 'besudle' sig med menneskene. Det er det, der udgør dens ekstreme labilitet. Allerede når kapitalismen gør den menneskelige bevidsthed og livssammenhæng til sit vigtigste råstof og til stedet for sin realisering, frembringer den forhold, der næsten på ethvert tidspunkt tenderer mod en revolutionær eksplosion«. ⁸⁹

Hermed påstås, at der er en uforenelig modsætning mellem det egentlige menneskelige arts væsen og den kapitalistiske samfundsstruktur; revolutionsteorien forankres således i biologisk-antropologiske forudsætninger. ⁹⁰ Heraf følger samtidig forestillingen om det borgerlige samfunds vedvarende, latent tilstedeværende krisetilbøjelighed.

Negts forsøg på at bruge denne tankegang i overensstemmelse med den marxiske samfundsanalyse, leder ham til en bekræftende henvisning til de marxiske ungdomsskrifter, uden først at kritisere den ideologiske indskrænkethed, der præger disse, fordi de bygger på Feuerbachs antropologi.

Negt overser dermed den centrale betydning i Marx's brud med Feuerbach og den heraf følgende nyetablering af en samfundsteori, der ikke længere byg-

sammenstød med den kapitalistiske produktions tvangsformer. Vores kritik retter sig mod den fejlagtige almenjorte opvurdering af en sådan blok af forganget liv til en systematisk kategori.

86. Ibid s.148

87. Ibid s.135

88. Soziologische Phantasie, cit. s.69

89. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.309 smlgn. også s.307: »Hele Menneskets organisation modsætter sig denne reduktion til en enkelt interesse som giver sig ud for at være det hele«.

90. I forbifarten formulerer Negt ganske vist en indsigt i, at »menneskets væsen« ikke må opfattes som noget naturgivent, som blot fordrejes af kapitalismen. Han opgiver dog umiddelbart efter denne erkendelse, idet han få linier senere definerer den proletariske offentlighed som en instans i hvilken »denne undertrykte og i kapitalforholdet fordrejede udfoldelse menneskelig sanselighed kommer *til sig selv*« (Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.486)

gede på en antropologisk opfattelse af menneskets artsegenskaber men derimod på samfundsmæssig – økonomiske kategorier.⁹¹

I et brev til Feuerbach af 11. august 1844 skriver Marx: »Jeg ved ikke, om det er med overlæg, men i Deres skrifter (hermed menes flg. af Feuerbachs arbejder: »Philosophie der Vernunft« og »Wesen des Glaubens«, A/H), har de givet socialismen et filosofisk grundlag, og kommunisterne har også forstået disse arbejder sådan. Menneskenes enhed med menneskene, der er begrundet i den virkelige forskel mellem menneskene, og begrebet om menneskeheden når det bringes ned på jorden fra abstraktionernes højde, hvad er det andet end begrebet om samfundet«!⁹² Ved at tage udgangspunkt i denne forståelse af den Feuerbachske teori, stiller Marx sig endnu blot den opgave at anvende Feuerbachs erkendelse på andre genstandsområder. Kritikken af religionen, der ifølge Marx var forudsætningen for enhver yderligere kritisk analyse af samfundet, udbredes til en kritik af det verdslige, af politikken og retten.⁹³

I de »Økonomisk-filosofiske Manuskripter« fra 1844 foretager Marx et stort anlagt forsøg på en produktiv anvendelse af Feuerbach på økonomiens område. Den kritik Marx udvikler er grundlæggende af filosofisk karakter. Efter at han i første omgang har fremstillet konsekvenserne af privatejendommens eksistens for arbejderklassens livsbetingelser og forklaret kapitalens profit som stammende fra et tillæg til prisen, fastslår Marx sammenfattende, at »arbejderen, degraderes til vare og til den elendigste vare ...«⁹⁴ Med arbejderens eksistensform som vare kulminerer fremmedgørelsen. Privatejendommen gør arbejderen fremmed overfor sit arbejde og produk-

91. Den centrale betydning af det »epistemologiske brud« i Marx' teoretiske udvikling er især blevet påpeget af Louis Althusser i »Pour Marx« (Paris 1965) med det formål at demonstrere den marxistiske teoris uophævelige specifitet og egenart overfor moralsk-antropologiske tolkninger. Althusser har præciseret sin periodisering af den marxske teoriehistorie, der opdeler Marx' produktion i Ungdomsværker (Dissertation, Økonomisk-Filosofiske Manuskripter, Den hellige Familie). Bruddets værker (Feuerbach Teserne, Den Tyske Ideologi) Modningens værker (fra »det Kommunistisk Manifest« til »Løn, Pris og Profit«) og Modne værker (Fra Grundrids til Randglossen zu Wagner), i sit »Reponse a John Lewis« (Paris 1973). Bruddet med kategorisystemet: Artsvæsen-fremmedgørelse-fremmedgjort arbejde, skal ifølge denne præcisering ikke forstås som et snit en gang for alle, men som en vedvarende kamp, der strækker sig helt ind i den indre struktur i Kritikken af Den Politiske Økonomi (Smlgn. s.51-63). Althusser overser dog Marx' opgør med den Feuerbachske antropologi og den hegelske dialektik, når han læser kategorierne tingsliggørelse og fetischisme i Kritikken af den Politiske Økonomi som levn fra en antropologisk ideologi og derved overser, at en fremstilling af de historiske samfundsmæssige forhold som kvaliteter ved ting er fuldt tænkelige også uden en forudsætning om et menneskeligt artsvæsen.

92. NEW, Bd.27 s.425

93. Smlgn. Marx: Einleitung zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, MEW Bd. 1. s.379

94. Marx: Ökonomisch-Philosophische Manuskripte, MEW EB 1, s.510

tet af sit arbejde samt overfor sig selv som artsvæsen. Dermed giver den menneskene et fremmedgjort forhold til sig selv: »Overhovedet sætningen, at mennesket er fremmedgjort overfor sit artsvæsen, betyder, at det ene menneske er fremmedgjort i forhold til det andet ligesom ethvert menneske er fremmedgjort fra det menneskelige væsen«. ⁹⁵ For den unge Marx er det således på basis af en antropologisk bestemmelse af menneskenes væsen, at nationaløkonomiens kendsgerninger får deres kritiske impuls. Det borgerlige samfund fremstår som umoralsk, eftersom det forvrænger menneskets artsvæsen.

Da Marx i sin videre teoretiske udvikling bryder med Feuerbachs teori, må han påny forklare, hvad en *kritik* af det borgerlige samfund indebærer. Dette opgør med den filosofiske samvittighed følger i 1845 i »Den tyske Ideologi«. Marx bebrejder i dette skrift de »sande socialister« at de anvender a-historiske abstraktioner á la begrebet om »menneskets væsen« som grundlag for deres samfundsteori. Den humanistiske kritik – som Marx endnu lovpriste i de »Økonomisk-filosofiske Manuskripter« ⁹⁶ – bliver nu selv genstand for kritik:« Efter at vi således er blevet færdig med kommunismen og socialismen fører vores forfatter (her Herman Semmig, A/H) os ind i den højeste enhed af begge: humanismen. Fra dette øjeblik betræder vi »Menneskets« land ...« ⁹⁷ Idet humanismen har sit udgangspunkt i filosofiske refleksioner over menneskets væsen, udgør den en filosofisk-moralsk kritik og forbliver i ideologiernes rige.

Det filosofiske grundlag for den kritiske samfundsteori opgives, og kritikken af modsigelserne i selve den samfundsmæssige virkelighed udvikles. De filosofiske kategorier fremmedgørelse og artsvæsen giver plads for de økonomiske kategorier, der forklarer den kapitalistiske produktionsmådes immanente modsigelser.

Marx vender sig skarpt mod Feuerbach, når han med Karl Grün som eksempel påpeger, at dennes »tro på den tyske filosofis resultater, som de er nedlagt hos Feuerbach, nemlig at *Mennesket*, det rene sande menneske skulle være verdenshistoriens endemål, at religionen skulle være det yderliggjorte menneskevæsen, at det menneskelige væsen skulle være målestok for den menneskelige væren og alle ting ...« ⁹⁹ kun fører til ignorering af de virkelige økonomiske og politiske konstellationer. Dermed er det ifølge Marx ikke mere muligt at nå frem til en konsistent samfundskritik ved at

95. Ibid s.518

96. Ibid s.468

97. Marx/Engels: Deutsche Ideologie, Mew bd. 3, s.454

98. Bortfalder.

99. Marx/Engels: Deutsche Ideologie, op.cit. s.475

anvende Feuerbach på det sociale liv.¹⁰⁰ I og med Marx således udvikler den historiske materialismes grundlæggende anskuelser forkaster han med erkendelse af, at mennesket er et produkt af de samfundsmæssige forhold, den Feuerbachorienterede kritik i sine tidlige arbejder og erstatter den med kritikken af den politiske økonomi, hvis mål det er at eftervise den borgerlige produktionsmådes historisk forgængelige karakter. Mens Ricardos sprogtoner endnu i »Exzerptheften« fra den moraliserende kritiks standpunkt karakteriseredes som kynisk og brutal, så retfærdiggør Marx i »Filosofiens Elendighed« denne som det adækvate udtryk for de virkelige forhold og erklærer den skånselsløse blotlæggelse af de samfundsmæssige bevægelseslove, der afviser en moralsk antropologisk fundering af kritikken, for at være det eneste mulige forskningsprincip: ... »når de (de franske skribenter, A/H) bebrejder Ricardo og dennes skole deres kyniske sprog, så er det kun, fordi det krænker dem at se de økonomiske forhold helt nøgent afdækket og at se bourgeoisie's mysterier forrådt«.¹⁰¹

Hermed har socialismen nået sin selvforståelse som videnskab. I centrum står ikke længere det *fremmedgjorte* arbejde, som udtryk for en forvrængning af menneskets artsvesen, – men derimod den tilegnelse af *ubetalt merarbejde*, der fuldbyrdes gennem værdiloven, altså det kapitalistiske udbytningsforhold.

Som Habermas viste i et tidligt arbejde, så kan selv så central en kategori som arbejdet ikke ahistorisk tilskrives »Menneskets artsvesen«: »Intet er klarere end sammenhængen mellem det aktuelt dominerende begreb om mennesket som et arbejdende og handlende væsen og så det borgerlige arbejdes verden; begrebet dukker via Herder og Hegel op hos Marx ved industrisamfundets begyndelse og med dettes udfoldelse bliver begrebet grundlag for en ny disciplin – den filosofiske antropologi«.¹⁰² Habermas drager den konsekvente slutning, at sociologien ikke kan overtage sine målestokke fra antropologien som en art grundvidenskab. Antropologiske opfattelser af menneskets væsen – herunder også de venstreorienterede må tværtimod forklares ud fra strukturen i det samfund, som de ikke er noget tilfældigt produkt af.

Takket være antagelsen om en specifik menneskelig artsnatur bliver det muligt for Negt at skelne mellem sande og falske behov: »Kategorien *sande behov* må under de bestående forhold få noget flimrende og u håndgribeligt over sig, da dens sandhedsindhold kun kan påvises, når disse behov er

100. Smlgn. Ibid s.479

101. Marx: Das Elend der Philosophie, MEW 4 s.83

102. Habermas: Anthropologie, i: Habermas: Arbeit, Erkenntnis, Fortschritt, Amsterdam 1970, s.179

fuldt udviklede; ikke desto mindre eksisterer de og er under udvikling. *For di de findes*, har følgende sætning indholdsmæssig betydning: Kravet om de sande behov indeholder en konkret vejledning i at afvise de falske behov«. ¹⁰³

Da de sande behov ikke kan tilfredsstilles under kapitalismen, fordi denne ifølge sin karakter står i modsætning til menneskets væsen, så må kapitalismen stille surrogattilfredsstillelser til rådighed for at opretholde sin funktionsstabilitet. »Den objektivt blokerede tilfredsstillelse af sande samfundsmæssige behov ... kompenseres gennem surrogattilfredsstillelser ...«¹⁰⁴ Heraf afleder Negt arbejderskolingens opgave: at adskille de kunstige behov fra de sande og at rangordne de objektivt sande menneskelige behov. Umuligheden af at definere de sande behov skyldes deres kategoriale afhængighed af den spekulative konstruktion af et menneskeligt artsvesen, der normativt sættes op overfor realhistorien.

Strategien med at politisere behovene fordrer en fremgangsmåde, hvor de empirisk eksisterende behov ved hjælp af prøve-fejle metoden afprøves for evt. mangler. Negt medgiver »at man ofte ikke på forhånd kan sige om bestemte interesser er politiserbare«. ¹⁰⁵ På den anden side implicerer dette udsagn, at der faktisk findes emancipatoriske behov, som man direkte kan knytte an til og udvikle gennem agitation. Negt påstår, at der i menneskets natur ligger substantielle behov, som gør krav på befrielse fra udbytning og overherredømme. Han er således enig med Fritz Haug i, at valoriseringsstandpunktet står i kras modsætning til »det som mennesket i sig selv er og vil«. ¹⁰⁶ (Wolfgang Fritz Haug: »Kritik der Warenaesthetik«, Frankfurt 1971, oversætters bemærkning).

Vi møder her denne samme tankekonstruktion, som vi lige har problematiseret i sammenhæng med Negts tolkning af vareanalysen. Brugsværdiens egentlige sande natur korresponderer med det egentlige sande indhold i de menneskelige behov. Forskningsstrategisk vil vi derimod gå ud fra, at totaliteten af de eksisterende, historisk specifikke behov må forstås som samfundsmæssigt producerede, og de kan derfor ikke tilkendes nogen revolutionsteoretisk opvurdering ud fra antropologiske aksiomer.

Heraf følger ikke at vi bestrider det biologisk naturgivne indhold i de menneskelige behov. Vi insisterer imidlertid på, at disse grundbehov ikke kan

103. Negt: Öffentlichkeit, op.cit.s.150. Vanskeligheden ved at forstå dette udsagn ligger i argumentationsformen, som ender i tautologien om, at der findes sande behov, fordi de findes

104. Negt: Soziologische Phantasie, op.cit. s.49

105. Negt: Erfahrung, Emanzipation und Organisation, I: Links, nr.68, Offenbach 1975, s.12

106. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.286. Smlgn. også Negt: Massemedien, op.cit. s.25 og Negt: Rosa Luxemburg, op.cit.

forståes som universielle, biologiske konstanter, men derimod kun kan analyseres i deres respektive historiske prægnings- og realiseringsformer. Freud har f.eks. fremstillet variationsbredden i seksualdriftens tilfredsstillelsesmuligheder. Om en »menneskelig seksualitet i sig selv« hævet over historien kan der kun siges meget lidt. Det afgørende er under hvilke specifikke former seksualiteten realiseres i et bestemt samfund, og hvilke funktionsbestemmelser den får i den samfundsmæssige livssammenhæng. Hermed vendes problemstillingen om: Det drejer sig nu ikke længere om, hvordan man ved at knytte an til de »sande behov« kan overvinde det senkapitalistiske samfund, men derimod om at belyse muligheden for at vende de samfundsskabte behov mod samfundssystemet selv.

Vi skal give to eksempler herpå. 1) I den økonomiske krise sker der som resultat af reduktionen i reventerne en indskrænkning af den hidtil sikrede behovstilfredstillelse; herved *kan* konfliktpotentialer blive sluppet løs. Det samfundsmæssige behov vender sig mod det samfund, der har produceret det. 2) Hvis tilkæmpede rettigheder trues, kan det også uden dybtgående økonomiske forandringer i sig selv resultere i politiske kriseforløb; forekommer der f.eks. en indskrænkning af forsamlings- og organiseringsretten, kan denne indskrænkning i den grad skride imod den eksisterende retsbevidsthed, at massernes protest udløses i en moralsk vrede, som truer den bestående samfundsstruktur.

Samfundsfrigørende processer forklares nu ikke længere ud fra konfrontationen mellem naturgivne og samfundsmæssige bestemmelser. Samfundsteorien behøver hermed heller ikke at falde tilbage på antropologiske kategorier. Dens konstituerende begreber er helt igennem af historisk karakter.

I overensstemmelse med sin antropologiske behovsopfattelse forsvare Negt et projektvigt *sandhedsbegreb*: »I denne betydning er sandhed ikke mere, som den traditionelle definition lyder en 'adaequatio intellectus atque rei', dvs. den blotte overensstemmelse mellem genstand og begreb; men derimod noget, der først må frembringes, nemlig den utopiske dimension i genstanden, der endnu ikke er blevet til virkelighed, men som først må drives frem«. ¹⁰⁷

Med denne opfattelse følger Negt videnskabskonceptionen i den Kritiske Teori, Adorno og Marcuse. I sin programmatisk afhandling fra 1937 »Traditionelle und Kritische Theorie« ¹⁰⁸ reflekterer Horkheimer over opgaverne og metoderne for en samfundsteori, der vil undgå, at den inddrages under de herskendes interesser. Horkheimer karakteriserer den traditionelle teori metodolo-

107. Negt: Kritische Lektüre, op.cit. s.37f.

108. Horkheimer: Traditionelle und Kritische Theorie, Frankfurt

gisk som en deduktionslogisk teori, med perfektionering af naturbeherskelsen og øgning af den sociale og økonomiske reguleringsevne som målsætning. I den forstand er den traditionelle teori såvel i sin naturvidenskabelige som sin samfundsvidenskabelige form en reproduktion af det bestående. Det er det, den kritiske teori vender sig imod. Den erkender den samfundsmæssige historiske karakter af de foreliggende kendsgerninger og indeholder samtidig en vurdering af det bestående samfund, idet den har udgangspunkt i en ide om en fornuftig samfundsmæssig organisering af arbejdet, der samtidig udgør grundlaget for kritikken.

Den Kritiske tænkning forsøger »at komme reelt udover og ophæve den spænding og den modsætning, der er mellem individets målbevidsthed, spontanitet og fornuft og de for samfundet grundlæggende relationer i arbejdsprocessen. Den Kritiske tænkning rummer et *begreb om mennesket*, som forbliver modsigelsesfuldt så længe denne identitet ikke er tilvejebragt. Når en af fornuften bestemt handlen hører mennesket til, er den givne samfundsmæssige praksis ... umenneskelig«. ¹⁰⁹

Af denne overvejelse hos Horkheimer følger a) den Kritiske Teoris grundlag, b) den hermed forbundne historieteori, c) Frankfurter Skolens metodiske fremgangsmåde og d) sandhedsbegrebet i den Kritiske Teori.

Horkheimer bygger de antropologiske elementer i sine bestemmelser på det menneskelige arbejdes karakter. Som bevidst naturtilegnelse er arbejdet altid planmæssigt: »Den menneskelige produktion indeholder altid noget planlagt«. ¹¹⁰ Derfor kan Horkheimer gå ud fra, at ideen om at et fornuftigt – dvs. et bevidst organiseret – samfund er immanent i det menneskelige arbejde. Efter sit således fastlagte indhold står arbejdets væsens karakter derfor i modsætning til dets historisk bestemte og historisk begrænsede udformninger. »Denne forskel mellem menneskets og samfundets eksistens er et udtryk for den spaltethed, der hidtil har præget det samfundsmæssige livs historiske former. Samfundets eksistens har enten hvilet på direkte undertrykkelse eller været en blind resultant af modstridende kræfter, ihvertfald ikke et produkt af den bevidste spontanitet og og frie individualitet«. ¹¹¹

Individernes arbejdsrelaterede bevidste handlen udgør hele historiens fornuft og rationale, og står i modsætning til den ufornuft og irrationalitet, som karakteriserer de planløse og klassemæssigt strukturerede relationer, der sættes af produktionsforholdene. I overensstemmelse hermed beskri-

109. Ibid s.30

110. Ibid s.22

111. Ibid

ver Horkheimer det borgerlige samfunds indre modsætning: »Menneskenes samvirke i samfundet er eksistensformen for deres fornuft, det er sådan de anvender deres kræfter og i handling viser deres væsen. Samtidig er de fremmedgjorte overfor denne proces og alle dens resultater; ligesom alle dens krigstilstande og hele dens fuldstændigt meningsløse elendighed fremstår for dem som en uforanderlig naturmagt og som en overmenneskelig skæbne«. ¹¹²

Den Kritiske Teoris mål er at ophæve denne immanente modsætning. Dens interesse er rettet mod en samfundstilstand, hvor der er et harmonisk forhold mellem menneskets væsen og de samfundsmæssige relationer, dvs. hvor samfund, natur og menneske er forsonede. Den Kritiske Teoris kategorier er ikke kun væsensbestemmelser, men indeholder samtidig en vurdering af det bestående. I opbygningen af sine begreber følger den Kritiske teori »den interesse i en fornuftig organisering af menneskenes liv, som den selv også har som opgave at belyse og legitimere. Thi for den drejer det sig ... om menneskene med alle deres muligheder«. ¹¹³

Horkheimer opfatter historien som en tingsliggørelsesproces, hvor det samfundsmæssige fremskridt ledsages af en tiltagende umenneskeliggørelse. Den samfundsmæssige udvikling fører ikke til virkeliggørelsen af »menneskets ide«, men til undertrykkelse af den ydre og den indre natur. Horkheimers filosofi tager således udgangspunkt i en forestilling om et fornuftbegavet individ. Endskønt Horkheimer enkelte steder udtaler sig mod antagelsen om en uforanderlig menneskelig natur ^{113a}, grunder strukturen i hans tankemodell sig alligevel på antropologien. Mennesket er således et produkt af samfundet, uden at dette svarer til mennesket, dvs. uden at det er fornuftigt. Sålænge de empirisk eksisterende produktionsforhold ikke svarer til samfundet forstået som en fornuftspræget organisering af de samfundsmæssige livsprocesser, vil der derfor være et misforhold mellem begrebet om mennesket og det historiske menneske. ^{113b}

Med kategorien 'objektiv fornuft', der opstår af spørgsmålet om bestemmelsen af det menneskelige og formen for dets realisering, har Horkheimer fundet en målestok, ud fra hvilken den samfundsmæssige virkelighed kan kritiseres. Opgaven med at vurdere en tilstand ved hjælp af kategorier,

112. Ibid s.25

113. Ibid s.58

113a. Smlgn. Horkheimer: Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie, Frankfurt 1970

113b. Smlgn. Horkheimer: Zur Kritik der Instrumentellen Vernunft, Frankfurt a.M. 1974, s.177ff. Også her svarer den Kritiske teori til Ernst Blochs. Historiens gang eller »Verdens Odusse« sigter mod en sluttetilstand, i hvilken menneske og natur er forsonet. »Identitet mellem det til sig selv kommende menneske og den for ham lykkedes verden« (E. Bloch: Prinzip Hoffnung, op.cit. s.368) er intentionen i den historiske proces.

som relaterer sig til en endnu ikke virkeliggjort organisering af samfundet, fører ifølge Horkheimer nødvendigvis frem til relativismen: »Efter som endemålet ikke mere fastlægges i fornuftens lys er det også umuligt at sige, hvorvidt et økonomisk eller politisk system – uanset hvor grusomt og despotisk det ellers måtte være – er mere eller mindre fornuftigt end et andet«,¹¹⁴

Sandheden er derfor således en utopisk kategori for Horkheimer.¹¹⁵ Den er ikke en fakta-sandhed, men derimod en sandhed i *modsatning* til de bestående samfundsmæssige forhold.

For det første overtager Negt, som vist, den Kritiske Teoris antropologiske struktur^{115a}, for det andet overtager han det heraf følgende specifikke sandhedsbegreb, der er baseret på ideen om en utopisk egentlig væren. Mens Horkheimer fremhæver det fornuftige og det planmæssige, lægger Negt – idet han tilslutter sig Marcuse – imidlertid hovedvægten på den driftsøkonomiske tilfredsstillelse af det individuelle krav om lykke. I sin replik »Philosophische und Kritische Theori« argumenterer Marcuse så at sige mod Horkheimer: »Ikke det at arbejdsprocessen er planmæssigt reguleret, men derimod hvilken interesse, der bestemmer denne regulering og om massernes frihed og lykke er indeholdt i denne interesse, er det afgørende. Ignoreringen af dette element fratager teorien noget væsentligt: den eliminerer ideen om *lykken* fra billedet af den befriede menneskehed, idet dette skal adskille sig fra alle tidligere versioner af menneskeheden«. ¹¹⁶

Allerede her viser vægten i Marcuses senere forskning sig. De antropologiske bestemmelser hos Marcuse går ikke som Horkheimers på mennesket som et fornuftsvæsen med evne til rationel indsigt;¹¹⁷ men derimod på menneskets stræben efter lykken: »At mennesket er et fornuftigt væsen, at dette væsen har brug for frihed, at *lykken* er det *største gode*, er alle almenheder, der netop

114. Horkheimer: Zur Kritik der instrumentellen Vernunft, op.cit. s.39

115. Det er på den måde den berømte sætning af Adorno skal forstås »Det hele er det usande«. (Minima Moralia, op.cit. s.57)

115a. På dette punkt konvergerer Bloch med den »Kritisk Teori«. Bloch udkrystaliserer »evne til at håbe« som den antropologisk set, grundlæggende egenskab hos mennesket. For Bloch er den utopiske forestillingsevne i sin kerne ikke manipulerbar; i sidste instans bærer den den progressive historiske proces i sig. (smlgn. Ernst Bloch: Das Princip, op.cit. s.224) Også her opnåes tilliden til det historiske fremskridt ved at gribe tilbage til antropologiske aksiomer.

116. Herbert Marcuse: Philosophie und Kritische Theorie, i: samme: Kultur und Gesellschaft, Bd.1, Frankfurt 1965, s.112.

117. Med denne karakteristik af det menneskelige væsen støtter Horkheimer sig til Kant, hvis filosofi har haft central betydning for Horkheimers værk. Filosofi er for Kant videnskaben om den størst mulige anvendelse af fornuften, og mennesket er bestemt som et fornuftsbevaget væsen.

i kraft af deres almenhed har en fremadstræbende kraft«. ¹¹⁸ Er Horkheimers forestilling om mennesket således rettet mod de fornuftsprægede arts kræfter, er Marcuses rettet mod menneskenes sanselige og libidøse potentiale. Den forvrængede sanselighed stilles op overfor den sunde umanipulerede behovsstruktur. »Hvad derimod angår allerede væsentlige behov, der er klædt i religiøse symboler, som f.eks. kærlighed, troskab, utillid, så får disse først deres sandhedsindhold, når de menneskelige sansers fulde rigdom er blevet udviklet«. ¹¹⁹

Konstruktionen af det her fremstillede sandhedsbegreb følger af grundstrukturen i den Kritiske Teori, som Negt fuldt og helt står i gæld til. Udviklingen af en samfundsteori, som tillige skal være en samfunds-kritik, synes for Horkheimer kun mulig gennem udvikling af et kriterium med hvilket virkeligheden kan vurderes. Denne målestok er det specifikt definerede menneskevæsen. Kritik muliggøres ved at gribe tilbage til antropologien, og kritikens resultat er den utopiske målforestilling, der bygger på antropologi.

Den Kritiske Teoris kritikform er således baseret på konfrontationen mellem virkelighed og menneskebillede og er derfor moraliserende. Det er derfor kun konsekvent, når Negt vil integrere den utopiske dimension – dvs. protestens og moralens nivo – i den videnskabelige socialisme, og når Horkheimer misforstår intentionen i Kritikken af den Politisk Økonomi: »De marxske kategorier, klasse, udbytning, merværdi, profit, forarmelse og sammenbrud er momenter af et begrebsligt hele, hvis mening ikke skal søges i reproduktionen af det nuværende samfund, men i dets forandring til det rigtige«. ¹²⁰

Til forskel fra Frankfurterskolens videnskabsteori betragter vi den videnskabelige analyses opgave som den at rekonstruere en given samfundsformations objektive struktur & funktionsammenhænge på grundlag af detaljeret empirisk forskning.

Analysen af de samfundsmæssigt dominerende strukturelle lovmæssigheder er fuldt ud mulig uden at måtte ty til moralske domme og antropologisk funderede værdinormer, såvel når det gælder at forklare et samfundssystem historiske udgangsbetingelser, strukturelle opkomst og historisk varierende gennemsnættelsesformer, som at fremstille de forskellige historiske udviklingsmuligheder, der giver sig af de til enhver tid dominerende strukturers indholdsmæssige bestemmelser. På nivoet for teoriopbygning må der skelnes skarpt mellem videnskabelig analyse og enhver form for moralske vurderinger,

118. Marcuse: Philosophie, op.cit. s.121

119. Negt: Worin Christen und Marxisten gemeinsame Aufgaben finden können, i: Samme: Keine Demokratie, op.cit. s.282

120. Horkheimer: Kritische Theorie, op.cit. s.37

selvom sådanne naturligvis på det praktisk politiske plan helt igennem er af verdenshistorisk betydning.¹²¹

En rigtig skitsering af de mulige udviklingstendenser orienterer sig ikke mod den naturvidenskabelige teoritype, hvis anvendelse indenfor samfundsvidenskaberne let fører til næsten monokausale og deterministiske konceptioner, men insisterer på hele spektret af åbne muligheder i en given historisk konstellation. Hermed kritiseres samtidig de videnskabelige tankeformer, som retter sig mod at konstruere subjektive utopier for siden at holde disse op imod den samfundsmæssige virkelighed.

*Oversættelse: Peder Lærke Nielsen
Fritz von Nordheim Nielsen*

121. Marx' brud med Feuerbach er et forsøg på nykonstituering af en kritisk samfundsteori, som vil hente sin kritik fra fremstillingen af undersøgelsesgenstandens – dvs. det borgerlige samfunds- immanente modsætninger. Gennem analysen af kapitalens bevægelseslove vil Marx samtidig udsandre den kapitalistiske produktionsmådes skranker. Herved kommer han til det resultat, at grænserne for den eksisterende samfundsformation ikke skal findes i kapitalens forening af menneskets sande væsen, men derimod i kapitalen selv: Den *egentlige skranke* for den kapitalistiske produktionsmåde er *kapitalen selv*, nemlig dette: at kapitalen og dens selvforøgelse af sin værdi fremtræder som udgangspunkt og slutpunkt, som motiv og formål, at produktionen kun er produktion for *kapitalen* og at produktionsmidlerne ikke omvendt er blotte midler til en stadig videre udbygget udformning af livsprocessen for producenterne *samfund*«. (Marx: Kapitalen 3.bog 2. s.329). I sine teoretiske analyser tenderer Marx dog til at opfatte det borgerlige samfunds historiske udvikling som dets egen selvopløsning af sig selv. Han kan derfor ignorere den systematiske betydning af udviklingen af en systemoverskridende bevidsthed. Dette bliver tydeligt, når Marx i »det Kommunistiske Manifest« betegner proletariatet som »Kirkegårdsgraver« (dvs. den der graver det borgerlige samfunds grav/osv. bem.). Det borgerlige samfund synes at være plaget af en uhelbredelig sygdom, som ingen læge kan få bugt med. Kapitalforholdet falder i sidste instans ikke pga. proletariatet, men pga. det selv. Kirkegårdsgraveren producerer jo i almindelighed ingen lig, han jordfæster dem blot. Ligesom den kapitalistiske samfundsformations undergang logisk kan forudsiges ud fra loven om profitratens tendensielle fald, således kan også dannelsen af en socialistisk bevidsthed slutte ud af afmystificeringen af kapitalfetschen. Af åbenbaringen af de virkelige forhold i det kapitalistiske samfund, vil deres ophævelse også nødvendigvis følge. Denne endimensionale og monokausale model muliggør efter vores opfattelse ingen adækvat begribelse af realhistoriske emancipationsprocesser.